

JURIDISKA FAKULTETEN
vid Lunds universitet

Helena Herou

Beslutsunderlag och
utredningsansvar i mål om
vårdnad, boende och umgänge

Examensarbete
20 poäng

Eva Ryrstedt

Familjerätt

Höstterminen 2006

Innehåll

SAMMANFATTNING	1
FÖRORD	3
1 INLEDNING	4
1.1 Syfte och frågeställningar	4
1.2 Metod och material	4
1.3 Avgränsning	5
1.4 Disposition	6
2 CENTRALA BEGREPP I MÅL OM VÅRDNAD, BOENDE OCH UMGÄNGE	7
2.1 Gemensam vårdnad	7
2.2 Ensam vårdnad	8
2.3 Barns boende	9
2.4 Barns umgängesrätt	9
3 KORT OM HANDLÄGGNINGEN I EN TVIST	11
3.1 Socialtjänstens roll	11
3.1.1 Samarbetssamtal	11
3.1.2 Snabbupplysningar i mål om vårdnad, boende och umgänge	13
3.1.3 Utredningar i mål om vårdnad, boende och umgänge	13
3.2 Domstolens roll	15
3.2.1 Domstolens utredningsansvar	17
3.2.1.1 Utredningsansvar genom materiell processledning	19
4 ”BARNETS BÄSTA” I PROCESSEN	21
4.1 Barnets bästa och vårdnad	23
4.2 Barnets bästa och boende	25
4.3 Barnets bästa och umgänge	26
5 BESLUTSUNDERLAG I MÅL OM VÅRDNAD, BOENDE OCH UMGÄNGE	28

5.1	Kort om relevanta processuella regler i föräldrabalken och rättegångsbalken	28
5.2	Partsinlagor och partsutsagor	29
5.2.1	Barns talerätt och partsbehörighet	30
5.3	Skriftlig bevisning	31
5.3.1	Snabbupplysningar som beslutsunderlag	31
5.3.2	Utredning som beslutsunderlag	32
5.3.3	Barnpsykiatrisk utredning som beslutsunderlag	33
5.4	Muntlig bevisning	34
5.4.1	Vårdnadsutredaren som vittne	34
5.4.2	Närstående som vittnen	35
5.4.3	Barnet som vittne	35
5.4.4	Övrig vittnesbevisning	37
6	BEVISPRÖVNING I MÅL OM VÅRDNAD, BOENDE OCH UMGÄNGE	39
6.1	Bevisprövning och barnets bästa	39
6.2	Bevisbördan i mål om vårdnad, boende och umgänge	41
6.3	Bevisvärdering i mål om vårdnad, boende och umgänge	41
6.3.1	Särskilt om bevisvärdering av sakkunnigutlåtanden	43
6.3.2	Bevisvärdering vid oförenliga uppgifter från parterna	44
6.4	Beviskrav	44
7	INTERVJUER MED PRAKTISKT VERKSAMMA I PROCESSEN	46
7.1	Domare	47
7.2	Socialtjänstens vårdnadsutredare	52
7.3	Familjerättsadvokater	59
8	ANALYS	64
9	SLUTSATSER	74
	KÄLL- OCH LITTERATURFÖRTECKNING	75

Sammanfattning

Detta arbete behandlar som rubriken avslöjar, beslutsunderlag och utredningsansvar i mål om vårdnad, boende och umgänge. Tyngdpunkten ligger på att visa hur underlaget skapas och hur det sedan används i processen. Sedan anknyts detta till de konsekvenser underlagets utformning och användning har för beslut och domar i dessa mål.

De myndigheter som är centrala i processer om vårdnad, boende och umgänge är domstolsväsendet och kommunernas socialtjänstförvaltningar. Ett tvistigt ärende som hamnar i domstol kräver i de allra flesta fall någon form av utredning. I enlighet med föräldrabalken har domstolen ansvar för att frågor om vårdnad, boende och umgänge blir tillbörligt utredda. Domstolen utreder dock inte själv utan delegerar detta uppdrag till socialtjänstens utredare i berörda kommuner. I ett första skede handlar det om s.k. snabbupplysningar rörande barnet och familjen. Detta innebär kortare information om familjen i form av olika upplysningar och registerutdrag, om sådana finns att tillgå. Om domstolen väljer att fatta ett interimistiskt (tillfälligt) beslut om vårdnad, boende och/ eller umgänge är dessa upplysningar det enda beslutsunderlag som finns tillgängligt vid sidan av parternas egna inlagor och uppgifter lämnade vid förberedelsen.

Om processen sedan går vidare och domstolen vill få mer information om barnets och familjens situation kan socialtjänstens utredare åter kontaktas och få i uppdrag att utföra en större utredning om vårdnad, boende och/ eller umgänge. En sådan utredning skall vara mer omfattande och djupgående än snabbupplysningarna. Förutom att ett flertal samtal med både föräldrar och barn bör genomföras, brukar även andra personer i barnets närhet intervjuas av utredarna. Det kan röra sig om skolpersonal, dagispersonal etc. I enlighet med den nya lagstiftningen som nämnts ovan skall utredarna numera, om det inte är olämpligt tillsammans med den sammanställda utredningen, lämna ett förslag till beslut i de berörda frågorna till domstolen. Utredningen lämnas sedan in till domstolen och blir en central del av beslutsunderlaget.

Nästa steg efter att utredningen är inlämnad, om parterna inte kunnat enas, är en huvudförhandling. Vid denna förhandling utökas ofta beslutsunderlaget med vittnesförhör av olika slag. Det kan hända att utredaren hörs inför rätta för att uttala sig om utredningen, men det kan även röra sig om förhör med andra personer, såsom närstående, sakkunniga och i undantagsfall förhör med barnet självt. Det sistnämnda är dock ytterst ovanligt förekommande i praktiken. Dessa olika utsagor blir sedan en ytterligare del av domstolens beslutsunderlag.

Principen om att beslutet skall vara till barnets bästa är alltid det centrala kriteriet i alla frågor som rör vårdnad, boende och umgänge. Barnets bästa är en princip som saknar en fastställd betydelse och som kan variera stort från ett fall till en annat. Dilemmat är att dessa mål skall bedömas utifrån det

enskilda barnets bästa, vilket gör bedömningen så flexibel att det är nästintill omöjligt att förutse hur en domstol skall bedöma ett visst fall. Praxis har också visat att olika instanser kan göra motsatta bedömningar om vad som är barnets bästa, utifrån samma beslutsunderlag.

Ett annat viktigt problem för beslutens tillförlitlighet är snabbupplysningarnas ofta bristande omfång och kvalitet, i förhållande till de interimistiska beslutens stora betydelse för barnet och resten av processen. Enligt principen barnets bästa borde det enligt min mening vara nödvändigt att genomföra samtal med både föräldrar och barn redan i detta stadie. Detta för att beslutsunderlag och därmed alla beslut i frågor som rör vårdnad, boende och umgänge skall tillåtas erhålla erforderlig grad av rättssäkerhet.

En annan slutsats är att flera av de ovanstående problemen kan knytas till det faktum att det finns ett stort utrymme för s.k. informellt beslutsunderlag. Alltså av faktorer som har betydelse för domstolens bedömning, men som inte redovisas i klartext i något processmaterial. Detta är ett problem för rättssäkerheten, objektiviteten och försäkran av den centrala principen om barnets bästa.

Förord

Det har aldrig varit någon självklarhet att jag skulle bli jurist, men efter ett par terminer på programmet började det gå upp för mig att det var däråt det barkade. Helt klart stod det dock för mig först under praktikveckan under termin fem, där det gick upp för mig att man faktiskt kan hjälpa vanliga människor och vara en engagerad jurist. Den tid jag det senaste året spenderat hos advokat Birgitta J:son Anderberg har ytterligare inspirerat mig och förstärkt min tro på ett yrkesliv inom juridiken!

Efter att på klok inrådan av min handledare Eva Ryrstedt vågat förlita mig på min egen förmåga, har jag härmed äntligen alldeles egenhändigt levererat ett examensarbete. Tack vare detta arbete kan jag nu titulera mig Jur. kand. eller alternativt det föredömligt vräkiga och mer internationellt klingande: Master of Laws!

Men äras de som äras bör...bakgrunden till min förmåga ligger otvivelaktigt hos mina snälla bibliotekarieföräldrar, som utan lagstiftning varken då eller nu, redan 1978 valde att dela på föräldraledigheten och gav mig och min käre bror lika delar kärlek och självförtroende att lyckas med det vi vill företa oss i vår framtid.

Tiden i Lund har också särskilt förgyllts av alla underbara vänner. Utan förtroliga fikastunder över tända ljus, hetsiga samhällsdiskussioner med rödvinsglas i handen, hysteriskt underhållande utekvällar, intellektuellt utmanande bokklubbssamtal och ohejdat skvallriga kaffepauser i råpluggartider skulle jag aldrig ha stått ut. Men det gjorde jag och jag är er alla, ingen nämnd ingen glömd, evigt tacksam!

En lundavän vill jag dock ändå nämna särskilt, nämligen Daniel Andersson, som varit en klippa under examensarbetets gång. Utan dina kloka kommentarer, uppmuntrande hejarop och vaket korrekturläsande, Gucciglasögonprydda ögon hade arbetet inte varit klart idag. Stort tack!

Och som tacktalets Grande Finale: Dan, du spelar i en egen liga vad det gäller kärlek och stöd, vilket är ett faktum som förgyller varje dag. Bisous och tack för att du finns i mitt liv!

Lund, den 19 januari 2007

Helena.

1 Inledning

För att domstolen skall kunna göra en riktig bedömning och uppfylla sitt utredningsansvar i mål om vårdnad, boende och umgänge, är det avgörande att den har ett bra beslutsunderlag.¹ Idag är det oftast socialtjänstens upplysningar och/eller vårdnadsutredning som står för den största delen av domstolens underlag till beslut eller dom. Därutöver är det parterna och deras eventuella vittnen som får redogöra för ett barns situation. Beslutsunderlaget och utredningsansvaret är liksom domstolen och socialtjänsten tätt sammanlänkade när det gäller frågor om vårdnad, boende och umgänge, vilket kommer att visa sig arbetet igenom.

1.1 Syfte och frågeställningar

Syftet med denna uppsats är att redogöra för vad som statuerar beslutsunderlag i mål om vårdnad, boende och/ eller umgänge. Ett annat syfte är att närmare syna vad det som brukar benämnas som domstolens utredningsansvar i dessa processer.

I detta arbete kommer det att undersökas huruvida beslutsunderlag som de brukar se ut i dagens processer är tillräckliga samt i vilken mån domstolens utredningsansvar i dessa ärenden kan anses vara tillfredsställande. Hur relaterar domstolens utredningsansvar i frågor om vårdnad, boende och umgänge till det beslutsunderlag som normalt sett finns för domstolen att tillgå? Hur skapas, tolkas och värderas ett beslutsunderlag? Vilken roll spelar principen om barnets bästa i rådande regler och praxis kring beslutsunderlag i dessa mål? Vilken roll har beslutsunderlaget och utredningsansvaret för bevisprövningen i dessa mål?

1.2 Metod och material

Arbetet är uppdelat i huvudsakligen tre delar, en större teoretisk och en mindre empirisk del samt en avslutande analysdel. Den största delen är en teoretisk genomgång av gällande rätt som berör området. Sedan följer den s.k. empiriska delen av arbetet, vilken består av redovisning av vad som framkommit vid intervjuer med yrkesverksamma domare, familjerättsadvokater samt familjerättsliga utredare inom socialtjänsten. I den avslutande analysdelen redovisas mina analyser och slutsatser av de föregående delarna av arbetet.

¹ Prop. 2005/06:99, nya vårdnadsregler, s. 69. Observera även att jag i detta arbete använder begreppet *beslutsunderlag* i vid mening och detta begrepp ämnar här således innefatta såväl underlag till beslut som till domar.

När det gäller den teoretiska delen används uteslutande rättsdogmatisk metod, d.v.s. sedvanlig juridisk metod där mitt tillgängliga material av lagtext, förarbeten, praxis och doktrin redovisas. Det mesta av materialet kommer från förarbeten och doktrin. Särskilt vad det gäller avsnittet som rör bevisning har jag främst använt mig av processrättslig och familjerättslig doktrin från närliggande juridiska områden eftersom det, så vitt jag kunnat utröna, skrivits mycket sparsamt om just bevisfrågor i mål om vårdnad, boende och umgänge.

I den andra delen av arbetet vill jag spegla den gällande rätten mot de praktiska problem och dilemman som är en del av verkligheten när man arbetar med familjerättsliga frågor. Jag använder mig av empirisk metod genom att jag undersöker den praktiska verkligheten via intervjusamtal med yrkesverksamma inom området familjerätt. Sammanställningar av dessa intervjuer redovisas sedan samlat under respektive yrkeskategori. Eftersom det endast rör sig om ett fåtal intervjuer, där ingen urvalsmetod kunnat göras, skall dessa intervjuer inte i någon form ses som en regelrätt statistisk undersökning. Det är egentligen endast ett antal intervjuer med praktiskt verksamma jurister, som redovisas på ett anonymiserat och sammanställt sätt, för att ge en bredare förståelse för vissa problem inom ämnesområdet.

1.3 Avgränsning

Uppsatsen behandlar endast vårdnad, boende och umgämesfrågor som uppkommer vid familjerättsliga tvister mellan föräldrar i tingsrätt. Som framgår härav har jag medvetet valt att koncentrera utredningen på tvistiga fall och därmed inte på de fall där föräldrarna är överens i dessa frågor.

Fokus ligger alltså i princip uteslutande på relationen mellan föräldrar och barn. Därför har exempelvis umgämesrätt för närstående etc. uteslutits från diskussionen.

Frågor angående fråntagande av vårdnad enligt LVU etc. berörs således inte alls. Likaså berörs inte heller situationen när en vårdnadshavare dör.

Internationella konventioner tas inte upp specifikt, utan enbart i den mån dessa har implementerats i föräldrabalken etc.

Arbetet är utformat utifrån gällande rätt i Sverige och i syfte att i någon form begränsa arbetet görs ingen enskild komparativ studie om motsvarande regler i andra länder.

I de processuella delarna av arbetet har jag valt att inte beröra regler om domförhet eller domstols sammansättning.

1.4 Disposition

För att ge en grundläggande bild av ämnesområdet redovisas i kapitel två några centrala begrepp som är allmänt förekommande i mål om vårdnad, boende och umgänge. Sedan följer i kapitel tre en genomgång av de olika stadierna av en tvist om vårdnad, boende eller umgänge. Detta innefattar såväl de förberedande stadierna i form av kontakter med socialtjänsten, som senare stadier där en tvist har utvecklats till en regelrätt konflikt som parterna sökt domstolens hjälp för att lösa. Här poängteras domstolens viktiga roll genom dess utredningsansvar i dessa ärenden. Kapitel fyra ägnas åt kriteriet ”barnets bästa”, såsom det används och tolkas i mål om vårdnad, boende respektive umgänge.

Kapitel fem i sin tur, behandlar specifikt det för arbetet centrala beslutsunderlaget. Här sammanlänkas familjerätten med de mer processuella bitarna. Sedan sker i kapitel sex en genomgång av skriftlig respektive muntlig bevisning i dessa mål. Det innebär en fördjupad genomgång av socialtjänstens respektive domstolens utredningsarbete. Kapitlet avslutas med en genomgång av vilka krav som ställs på bevisningen, hur den värderas och tolkas i dessa mål.

För att ge en bredare bild av området och få svar på praktiska funderingar, som uppkommit i samband med den teoretiska orienteringen, kommer jag att i hela kapitel sju redovisa synpunkter och svar från yrkesverksamma inom området. För att ge en rättvis återgivning av problematiken angående beslutsunderlag i mål om vårdnad, boende och umgänge tillfrågas såväl domare, familjerättsadvokater som socialtjänstens utredare.

Avslutningsvis analyserar jag i kapitel åtta vad som framkommit i mitt arbete och klargör mina slutsatser i det efterföljande kapitel nio.

2 Centrala begrepp i mål om vårdnad, boende och umgänge

De centrala regler som rör vårdnads-, boende- och umgängesfrågor finns i 6:e kapitlet av föräldrabalken. Där regleras också föräldratvister gällande barns vårdnad, boende och umgänge, vilket är ett huvudtema för detta arbete. För att förstå vad dessa tvister handlar om är det viktigt att få en grundläggande förståelse för några centrala begrepp.

I svensk rätt förekommer två olika vårdnadsformer. Dessa är gemensam vårdnad och ensam vårdnad. Andra centrala begrepp vid den här typen av familjerättsliga mål är barns boende och barns umgänge. Tanken är att detta kapitel skall ge läsaren en översiktlig genomgång av dessa begrepp.

2.1 Gemensam vårdnad

Gemensam vårdnad innebär enkelt uttryckt att föräldrarna har ett gemensamt rättsligt ansvar för barnet. Ansvaret för med sig att båda föräldrar skall bestämma tillsammans i frågor som rör barnets personliga angelägenheter. Föräldrarna är alltså vårdnadshavare och förmyndare för barnet, även om de inte lever tillsammans. Den faktiska vårdnaden hänger därmed inte nödvändigtvis samman med den juridiska vårdnaden om ett barn. En förälder kan ha barnet boende hos sig och ha den större delen av den faktiska vårdnaden, medan det rättsliga ansvaret är lika fördelat mellan föräldrarna genom att de har gemensam vårdnad.²

Gemensam vårdnad är den vanligaste vårdnadsformen i Sverige. Giftna föräldrar får automatiskt gemensam vårdnad.³ Ogifta föräldrar kan genom registrering i samband med att faderskapet bekräftas anmäla att de vill ha gemensam vårdnad. Sker inte en sådan anmälan direkt vid detta tillfälle, kan den även göras till Skatteverket i ett senare skede.⁴ Ogifta sammanboende föräldrar anmäler gemensam vårdnad i de allra flesta fall. För ogifta föräldrar som inte är sammanboende sker det i litet drygt hälften av fallen.⁵

Står barnet under vårdnad av endast en av föräldrarna och vill föräldrarna gemensamt utöva vårdnaden, skall rätten på talan av dem båda besluta i enlighet med deras begäran, om det inte är uppenbart att gemensam vårdnad är oförenlig med barnets bästa.⁶ Regelen tar i första hand sikte på sådana ogifta föräldrar som inte kan få gemensam vårdnad genom en enkel

² 6 kap. 2 § föräldrabalken samt 13 § med hänvisning till 11 §

³ 6 kap. 3 § föräldrabalken

⁴ 6 kap. 4 §, 2 st. föräldrabalken

⁵ Familjerätt 2005, Socialstyrelsen, (98% respektive 55% av föräldrarna).

⁶ 6 kap. 4 §, 1 st. föräldrabalken

registrering hos Skatteverket eller föräldrar som tidigare fått den gemensamma vårdnaden upplöst, men som nu åter önskar sådan vårdnad.⁷

Gemensam vårdnad anses, enligt förarbeten och utredningar, ha spelat en viktig roll för att utöka barns möjligheter att få tillgång till båda sina föräldrar och anses därigenom i vid bemärkelse ha främjat barnets bästa.⁸ Efter en separation fortsätter föräldrar oftast att ha gemensam vårdnad om barnen. Om istället någon av föräldrarna får ensam vårdnad är det i de allra flesta av fallen mamman som får vårdnaden. I hela gruppen barn som upplevde föräldrarnas separation under år 2002 kom vårdnaden att bli gemensam för de tidigare gifta föräldrarna i 96 % av fallen. Motsvarande siffra för tidigare sammanboende föräldrar var 89 %.⁹

Fördelningen av vårdnadshavarnas åtaganden gentemot barnet regleras i föräldrabalken.¹⁰ I praktiken innebär ett gemensamt rättsligt vårdnadsansvar för särboende föräldrar att den ena föräldern ofta, men inte alltid, har ett rättsligt ansvar som inte motsvaras av ett faktiskt ansvar för barnet.¹¹

2.2 Ensam vårdnad

Är modern ogift vid barnets födelse blir hon ensam vårdnadshavare.¹² Detta gäller oavsett om modern lever tillsammans med fadern eller om hon lever ensam. Sammanboende föräldrar kan dock, som nämnts ovan, registrera att de önskar gemensam vårdnad. Föräldrar som överenskommit att en av dem skall erhålla vårdnaden ensam och att gemensam vårdnad därmed inte längre skall gälla, kan avtala om detta genom socialtjänstens försorg.¹³ I andra fall kräver en överflyttning eller ändring i vårdnadsförhållandet domstols avgörande.¹⁴

Ensam vårdnad innebär att den förälder som har vårdnaden ensam kan bestämma om allt som rör barnet. Den andra föräldern kan då exempelvis inte utan vårdnadshavande förälders tillstånd inhämta uppgifter om sitt barn från skola, sjukhus, socialtjänst etc. En ensam vårdnadshavare behöver inte heller samråda med den andre föräldern i viktiga frågor som rör barnet. Enligt svensk rätt har en förälder som inte är vårdnadshavare, förutom underhållsskyldighet enligt 7 kap. föräldrabalken, inga legala skyldigheter gentemot sitt barn.¹⁵ Ensam vårdnad är mycket ovanlig i Sverige, c:a 10 % av barn i åldrarna 0-17 år lever med en förälder som har ensam vårdnad.¹⁶

⁷ Saldeen Åke, Barn- och föräldrarätt, 5 uppl., 2005, s. 170.

⁸ Prop. 2005/06:99, s. 50.

⁹ Barnombudsmannens rapport BR 2004: 6, Upp till 18- fakta om barn och ungdom.

¹⁰ 6 kap. 13 § föräldrabalken med hänvisning till 11 §

¹¹ Singer Anna, Föräldraskap i rättslig belysning, 2000, s. 460.

¹² 6 kap. 3 §, 1 st. föräldrabalken

¹³ 6 kap. 6 §, 1 st. föräldrabalken

¹⁴ Saldeen Åke, 2005, s. 159.

¹⁵ Schiratzki Johanna, Vårdnad och vårdnadstvister, 1997, s. 203.

¹⁶ Barn och deras familjer 2004, SCB, (Demografiska rapporter 2005:2).

2.3 Barns boende

Vid ensam vårdnad anses det underförstått att barnets stadigvarande boende finns hos den föräldern som innehar vårdnaden. Vid gemensam vårdnad däremot får föräldrarna försöka komma överens om en boendelösning för barnet. Överenskommelsen skall gälla, om den är skriftlig och socialnämnden har godkänt den.¹⁷

Om föräldrarna hellre vill, eller är alltför oense, kan de begära att domstolen fattar beslut om hos vem av dem som barnet skall bo.¹⁸ I samband med 1998 års vårdnadsreform blev det nämligen möjligt för domstolen att vid gemensam vårdnad besluta vem av föräldrarna barnet skall bo tillsammans med. Domstolen har härigenom även rätt att besluta om ett s.k. växelvist boende, alltså där barnet bor hos bägge sina föräldrar. Förutsättningen är att detta kan anses vara till barnets bästa.¹⁹ Enligt flera tingsrätter har det efter 1998 blivit vanligare att föräldrar tvistar om boendet istället för vårdnaden.²⁰

2.4 Barns umgängesrätt

Barnet har rätt till umgänge med den förälder som det inte bor tillsammans med. Umgänget är dock även en rättighet för umgängesföräldern, som till skillnad mot barnet självt, kan begära verkställighet av ett beslutat umgänge.²¹ Barnets föräldrar har ett gemensamt ansvar för att barnets behov av umgänge med en förälder som barnet inte bor tillsammans med så långt möjligt tillgodoses.²² Umgänget är i första hand till för barnet, det är dess intressen och behov som är avgörande för umgängeskontakten. Umgänge med båda föräldrarna anses främja barnets harmoniska utveckling.²³ Enligt ny lagstiftning kan umgänge ske inte bara genom att barn och förälder träffar varandra, utan även genom exempelvis telefon och brevkontakt.²⁴ Föräldrar kan upprätta skriftligt avtal om umgänge mellan en förälder och ett barn och få det godkänt av socialtjänsten. Detta avtal blir då verkställbart.²⁵

Rätten kan annars besluta om barnets umgänge genom att talan väckts av en av föräldrarna.²⁶ Ett avtal om umgänge kan fastställas av rätten även när föräldrarna har gemensam vårdnad.²⁷

¹⁷ 6 kap. 14a §, 2 st. föräldrabalken

¹⁸ 6 kap. 14a §, 1 st. föräldrabalken

¹⁹ Prop. 2005/06:99, s. 52.

²⁰ SOU 2005:43, s. 851.

²¹ Schiratzki J., 1997, s. 209.

²² 6 kap. 15 §, 2 st. föräldrabalken

²³ SOU 1979:63, Barnens rätt - om föräldraansvar m.m., s. 81.

²⁴ 6 kap. 15 §, 1 st., 2 men. föräldrabalken samt Prop. 2005/06:99, s. 54f.

²⁵ 6 kap. 15a §, 3 st. föräldrabalken

²⁶ 6 kap. 15a §, 1 st., 1 men. föräldrabalken, (SFS 2006:458).

²⁷ Ewerlöf Göran, kommentar till föräldrabalken, Karnov 2006, 6 kap. 15a §.

3 Kort om handläggningen i en tvist

När föräldrar inte kommer överens om sina barn är socialtjänsten den offentliga resurs som först ska försöka få föräldrarna att lösa sin konflikt. Först efter att detta alternativ åtminstone prövats är det meningen att konflikten skall kunna hamna hos domstol för rättslig bedömning. Även hos domstolen sker försök att få föräldrarna att enas i frågorna. Domstolens rätt att döma och besluta i dessa frågor skall så att säga användas i sista hand, när ingen annan lösning står till buds enligt parterna.

Detta kapitel kommer närmare att redogöra för hur ett mål om vårdnad, boende och umgänge handläggs av myndigheterna och vilket ansvar socialtjänst och domstol har för utredningen i en sådan process. Här visas även hur de olika underlagen för beslut och domar skapas och tolkas i en process om vårdnad, boende och umgänge.

3.1 Socialtjänstens roll

Samhället, genom kommunernas socialnämnder²⁸, har ett stort ansvar för barns välfärd. Detta visar sig inte endast när föräldrarna inte själva har förmåga att ta hand om sina barn, utan även när de är oense i frågor om vårdnad, boende och umgänge.

3.1.1 Samarbetssamtal

Den 1 mars 1991 trädde ändringar i föräldrabalken och socialtjänstlagen i kraft som innebär att föräldrar som tvistar om vårdnad och umgänge kan erbjudas samarbetssamtal under sakkunnig ledning och att kommunen är skyldig att tillhandahålla dessa samtal.²⁹ Sedan den 1 oktober 1998 kan samma hjälp även erbjudas i tvister om barns boende.³⁰

Samarbetssamtal i kommunens regi har utvecklats till att bli det naturliga första steget när föräldrar inte kan enas om vårdnads-, boende- och umgangesfrågor. Föräldrar kan här få hjälp att komma överens och upprätta avtal om vårdnad, boende och umgänge. En central del av socialtjänstens arbete på detta område handlar om att erbjuda tvistande föräldrar möjlighet

²⁸ Normalt sett är socialnämndens ansvar i dessa frågor delegerade till socialtjänstens utredare inom kommunen. I fortsättningen av detta arbete hänvisas därför endast till "socialtjänsten" alternativt "utredaren".

²⁹ Se Prop. 1990/91:8, om vårdnad och umgänge.

³⁰ Se Prop. 1997/98:7, vårdnad, boende och umgänge.

till samarbetsamtal för att gå till botten med konflikten och finna lösningar som kan fungera till barnets bästa.³¹

Om en tvist når tingsrätten har även domstolen möjlighet att begära att parterna, helst före en vårdnadsutredning, söker lösa sina problem med hjälp av samarbetsamtal. Målet vilandeförklaras av domstolen så länge samarbetsamtalen pågår.³² Samarbetsamtal som kommer till stånd efter remiss från domstol är många gånger svårare än sådana där föräldrarna kommer innan det blivit någon tvist i domstol.³³ Man kan inte tvingas att delta i samtalen, men de flesta brukar se dem som en möjlighet och risken finns ju att en vägran att försöka samarbeta kan slå tillbaka på den föräldern längre fram i en process.³⁴ Nämnas bör att det kan sägas finnas liknande risker även vid ett deltagande i samarbetsamtalen i och med att alla resultat, positiva och negativa, redovisas till rätten. Detta faktum sätter enligt vissa bedömare en stor press inte bara på att parterna skall delta, utan även på att de bör komma överens under samarbetsamtalen.³⁵ Målet för samarbetsamtalen är att nå sådana lösningar som gagnar samtliga inblandade parter.³⁶ Även om barnets roll generellt har förtydligats i senare lagstiftning, är samarbetsamtalen alltså ansett som ett medel för föräldrarna att hantera sina problem sinsemellan.³⁷

Det finns flera olika modeller för hur samarbetsamtal bör föras med föräldrarna. Idag är metoden att leda strukturerade samtal där föräldrarna lär sig att förhandla och träffa överenskommelser kring barnen det vanligaste arbetssättet.³⁸ Samarbetsamtalen ses om ett instrument som i första hand är tänkt som en hjälp till föräldrarna att bemästra sina svårigheter att kommunicera. Samtalen handlar ju dock till stor del om hur frågor om vårdnad, boende och umgänge skall ordnas i framtiden. Av denna anledning kan det ses som lämpligt att, om skäl inte talar emot, barnet på något stadium får komma med i samtalen. Som regel bör detta ske först när föräldrarna har börjat samarbeta och kan föra en konkret dialog om tvistefrågor.³⁹ Eftersom syftet med samtalen är att få föräldrar att uppnå samarbete i frågor som gäller barnet, har vissa utredare löst barnfokuset på andra sätt. Familjerådgivaren kan be föräldrarna att ta med foton på barnet till samarbetsamtalet. På så sätt blir barnet en person i rummet och dess behov sätts i centrum.⁴⁰

³¹ Ewerlöf G. m.fl., Barnets bästa- om föräldrars och samhällets ansvar, 5 uppl., 2004, s. 68f.

³² 6 kap. 18 §, 3 st. föräldrabalken

³³ Sjösten Mats, Vårdnad, boende och umgänge, 2 uppl., 2003, s. 154.

³⁴ Prop. 1990/91:8, s. 30.

³⁵ Schiratzki J., 1997, s. 272.

³⁶ Prop. 1981/82:168, s. 47.

³⁷ Prop. 2005/06:99, s. 48.

³⁸ SOU 1995: 79, Vårdnad, boende och umgänge, s. 268.

³⁹ Prop. 2005/06:99, s. 48.

⁴⁰ SVD 2005-11-02, Flera chanser att lösa tvister innan domstol.

3.1.2 Snabbupplysningar i mål om vårdnad, boende och umgänge

Har socialnämnden tillgång till upplysningar som kan vara av betydelse för frågans bedömning i ärende om vårdnad, boende eller umgänge, är nämnden skyldig att vid förfrågan lämna upplysningar till domstolen.⁴¹

Socialtjänsten utför större och mindre utredningar om barns vårdnad, boende och umgänge. Ofta kommer initiativet till en sådan utredning från domstolen, som behöver hjälp för att utreda förhållandena och skapa sig ett beslutsunderlag. Före domstolens beslut i ärenden om vårdnad, boende och umgänge inhämtas alltid upplysningar från socialtjänsten. Sådana upplysningar innehåller generellt sett endast uppgifter om eventuella kontakter som familjen tidigare haft med socialtjänsten samt en kortare redovisning av samtal som förts med föräldrarna angående ärendet.⁴²

I syfte att förbättra dessa första s.k. snabbupplysningars kvalitet föreslogs i förarbetena till de nya vårdnadsreglerna, att vissa utvidgade instruktioner riktade till socialtjänstens utredare skulle lagstadgas i föräldrabalken. Dessa skulle innebära att utredaren, om det var lämpligt, redan i samband med snabbupplysningen skulle träffa såväl föräldrar som barn.⁴³ I dagsläget är det, som sagts ovan, vanligast att handläggaren i detta skede endast träffar föräldrarna. Så som regeln slutligen utformades är det dock endast särskilt påbjudet för utredaren att träffa barnet i samband med en eventuell vidare vårdnadsutredning.⁴⁴

3.1.3 Utredningar i mål om vårdnad, boende och umgänge

Om man anser att det behövs ytterligare utredning uppdrar domstolen åt socialtjänsten eller åt någon annan sakkunnig att göra en vårdnads-, boende- och/eller umgangesutredning. Domstolen kan begära att samtliga dessa tre frågor utreds, men kan också nöja sig med att begära utredning av två frågor eller enbart begära en utredning om exempelvis umgänget.⁴⁵

Hur en utredning ska gå till är inte exakt beskrivet i någon lagtext utan utformas av utredarens arbetsmodell samt efter vad domstolen specifikt begär av utredningen. Vanligtvis ska socialtjänsten utreda möjligheterna för barnet att få en nära och god tillgång till båda föräldrarna. Här bedöms även

⁴¹ 6 kap. 19 §, 2 st., 2 men. föräldrabalken

⁴² Sjösten M., 2003, s. 198.

⁴³ SOU 2005:43, s. 219 f. samt Prop. 2005/06:99, s. 47.

⁴⁴ 6 kap. 19 §, 4 st. föräldrabalken, (SFS 2006: 458).

⁴⁵ Socialstyrelsens informationsbroschyr: Att skiljas- när man har barn, 2006, s. 20.

föräldrarnas samarbetsförmåga och huruvida det finns några speciella omständigheter. Barnets nutid och framtid skall vara i fokus i utredningen.⁴⁶

Om barnet själv har en bestämd uppfattning och har nått en s.k. adekvat mognad bör utredaren, enligt Emtestam och Svensson, följa barnets önskemål. Utredaren måste dock vara medveten om att barnet kan vara lojalt mot en förälder och blivit påverkat att framföra något. Det anses därför som viktigt att det som barnet säger bedöms utifrån en helhetssyn på utredningsmaterialet.⁴⁷

I Emtestams och Svenssons handläggningsguide för utredningar om vårdnad, boende och umgänge lämnas särskilda rekommendationer angående referenspersoner.

I syfte att skapa sig en bredare och förhoppningsvis mer objektiv bild av barnets situation använder sig socialtjänstens utredare av referenspersoner. Vanligtvis anlitas personer som i sitt arbete har eller har haft kontakt med barnet, såsom lärare och dagispersonal. Referentsamtalet skall ha barnet i fokus. Författarna poängterar att referenterna inte alltid är opartiska. De kan ha en nära kontakt med den ena föräldern. Författarna anser att det i dessa situationer är bäst att neutralisera referenspersonernas partiska berättelser och i svårare situationer även beskriva referentens partiskhet i utredningens bedömning.⁴⁸

Emtestam och Svensson föreslår att för det fall att ett barn under utredning även är aktuellt hos Barn- och ungdomspsykiatri (BUP) bör utredaren skicka skriftliga frågor till BUP om barnet och det aktuella ärendet. Svaret som utredaren erhåller från BUP kan sedan användas som referensmaterial i utredningen.⁴⁹

Enligt den nya vårdnadslagstiftningen skall socialtjänstens utredare avsluta sin utredning med att ge förslag till beslut i ärendet. Tidigare har det ofta räckt med en konsekvensbeskrivning som beskrivit de olika alternativens för- och nackdelar.⁵⁰

För att begränsa utredningen till att gälla det som är relevant för bedömningen i det enskilda fallet får domstolen fastställa vissa ramar och riktlinjer för hur en vårdnadsutredning skall bedrivas. Detta har även ansetts vara ett sätt att minska tidsutdräkten för utredningen och i förlängningen leda till att målet kan avgöras snabbare.⁵¹ En handläggningstid på tre till fyra månader från domstolens förordnade är ofta ett riktmärke för vad som tidsmässigt kan anses som rimligt.⁵² Trots diskussioner har lagstiftaren inte

⁴⁶ Emtestam G. och Svensson A., 2005, s. 15.

⁴⁷ Emtestam G. och Svensson A., 2005, s. 40.

⁴⁸ Emtestam G. och Svensson A., 2005, s. 46.

⁴⁹ Emtestam G. och Svensson A., 2005, s. 47.

⁵⁰ Prop. 2005/06:99, s. 58 ff.

⁵¹ Prop. 1990/91:8, s. 46.

⁵² Prop. 1990/91:8, s. 66.

funnit det nödvändigt att sätta någon exakt tidsgräns för handläggningen i den här typen av ärenden.⁵³

En viktig roll för socialtjänsten är att i utredningsarbetet bistå domstolen med åsikter och underlag om de ofta mycket svåra riskbedömningar som kan uppkomma i dessa fall. Det är angeläget att inte bara domstolen utan även den som utreder frågor om vårdnad, boende och umgänge prövar exempelvis påståenden om övergrepp och gör en riskbedömning.⁵⁴

Utredningen ger ett viktigt underlag för domstolens beslut och måste därför ta upp alla sådana omständigheter som är väsentliga för domstolen att ha kännedom om. Genom sin kontakt med och kännedom om barnet måste utredaren skaffa sig en bild av hur barnet upplever sin situation och hur eventuella övergrepp i familjen har påverkat och framöver kommer att påverka barnet. Likaså måste en bedömning göras av risken för att framtida övergrepp kan komma att ske. I och med att utredningen genomförs kan det också komma fram omständigheter som tyder på att ett påstående om övergrepp behöver utredas ytterligare eller att det helt saknar grund.⁵⁵

Föräldrarna och deras ombud får läsa och kommentera utredningen. Utredningen bildar sedan processmaterial och är en viktig del av underlaget för domstolens beslut.⁵⁶

3.2 Domstolens roll

När domstols medverkan krävs i ett familjerättsligt ärende har rätten två funktioner att fylla, nämligen en konfliktlösande och en kontrollerande funktion.⁵⁷ Mål om vårdnad, boende och umgänge är mål av tydligt personlig karaktär. Det anses därför viktigt att rätten som ett led i utredningen får tillfälle att bilda sig en egen uppfattning om respektive förälder genom att träffa dem under förberedelse och förhandling. Detta innebär att föräldrar uppträder personligen i rätten, även om de ofta har ett juridiskt ombud vid sin sida.⁵⁸

Som ett första steg sänds stämning och eventuellt svaromål, via domstolens försorg, mellan parterna. Ärendet börjar sedan normalt sett sin vandring genom domstolen i en första muntlig förberedelse. Där träffas parter med ombud inför en ensam domare, i syfte att försöka finna en lösning på tvisten. I denna fas, där domarens roll är att verka för en överenskommelse, kan domarens materiella processledning få stor betydelse.⁵⁹

⁵³ Prop. 2005/06:99, s. 58 f.

⁵⁴ Prop. 2005/06:99, s. 59 f.

⁵⁵ Emtestam G. och Svensson A., 2005, s. 67f.

⁵⁶ Prop. 2005/06:99, s. 60.

⁵⁷ Schiratzki J., 1997, s. 220.

⁵⁸ Schiratzki J., 1997, s. 276.

⁵⁹ 42 kap. 6 § och 17 §, 1 st. rättegångsbalken

Kan parterna inte enas om en lösning under denna förberedelse, kan ett ytterligare förberedelsetillfälle sättas ut, under förutsättning att parterna fortfarande har något hopp om att själva kunna lösa tvisten innan huvudförhandling. Om parterna kommer överens vid en förberedande förhandling meddelas dom i enlighet med deras önskemål, utan att huvudförhandling sker.⁶⁰ När alla försök har uttömts utan att parterna har enats går ärendet vidare till en huvudförhandling inför domstolen, där rätten nu består av en lagfaren domare samt tre nämndemän.⁶¹

Officialprincipen innebär att det finns regler som bestämmer att domstol skall eller får vara självständigt verksam i processen, det vill säga domstolen kan företa en processhandling utan att vara beroende av en parts yrkande. Ett exempel där domstolen självmant får föranstalta om all slags bevisning är mål om vårdnad om barn.⁶²

Frågor om vårdnad, boende och umgänge är alltså indispositiva, vilket bland annat innebär att rätten har ett ansvar för att frågorna blir tillbörligt utredda.⁶³ Rätten är vid sitt avgörande inte heller bunden av vad föräldrarna kan ha kommit överens om. Om frågorna hamnar hos domstol för rättslig prövning är det främsta kriteriet för prövningen vad som är barnets bästa. Domstolen skall utföra en prövning av omständigheterna i det enskilda fallet och försöka skapa sig en bild av barnets bästa genom att göra en prognos av de framtida förhållandena.⁶⁴

I den senaste vårdnadskommitténs betänkande⁶⁵ betonas vikten av att domstolen genom aktiv processledning för målet framåt. Det anses angeläget dels att söka begränsa antalet processer, eftersom sådana ofta kan vara till skada för barnet och dels att domstolen anlägger ett barnperspektiv inte endast i fråga om det materiella avgörandet utan även när det gäller processen. Utifrån ett sådant perspektiv är det ofta viktigt att processen genomförs utan dröjsmål och att man så snabbt som möjligt kommer till ett slut, till ett läge som barnet kan inrätta sin tillvaro efter. Ett viktigt inslag härvidlag är att försöka se till att redan det grundläggande avgörandet vid tingsrätten om vårdnad, boende och umgänge blir så väl underbyggt som möjligt. Det föreslås att domstolen som huvudregel skall ta upp frågan om samförståndslösning och aktivt verka för att föräldrarna når en sådan. Domstolen skall dock inte verka för att en samförståndslösning ingås till varje pris, utan barnet och barnets bästa skall alltid stå i fokus.⁶⁶

⁶⁰ 17 kap. 6 § rättegångsbalken

⁶¹ 20 kap. 1 § föräldrabalken

⁶² Lindell B., Civilprocessen, 2 uppl., 2003, s. 54 f.

⁶³ 6 kap. 19 §, 1 st. föräldrabalken

⁶⁴ Schiratzki J., 1997, s. 226.

⁶⁵ SOU 2005:43, Vårdnad, boende, umgänge- barnets bästa- föräldrars ansvar.

⁶⁶ SOU 2005:43, s. 35.

3.2.1 Domstolens utredningsansvar

Domstolens utredningsskyldighet i familjemål är, som ovan nämnts, särskilt lagstadgad och poängterar att rätten skall se till att frågor om vårdnad, boende och umgänge blir tillbörligt utredda. Detta uppdrag innebär till att börja med att domstolen innan den avgör ett mål om vårdnad, boende eller umgänge skall underrätta socialnämnden i berörd kommun och ge den tillfälle att lämna eventuella upplysningar av betydelse för ärendet.⁶⁷

Av föräldrabalken⁶⁸ följer att ett interimistiskt beslut får fattas först sedan motparten fått tillfälle att yttra sig samt att rätten inför ett sådant beslut kan inhämta upplysningar från socialnämnden. I övrigt finns inte några bestämmelser om vilka utredningsåtgärder rätten bör eller skall vidta inför ett interimistiskt beslut.

Om domstolen anser att den behöver mer underlag om förhållandena än snabbupplysningarna ger, får den som ovan nämnts, uppdra åt socialnämnden eller något annat organ att utföra en större utredning. Viktigt att poängtera är dock att domstolen inte har någon skyldighet att besluta om en utredning när det föreligger tvist om vårdnad, boende eller umgänge. Ett förordnande om utredning skall göras med urskillning och endast i de fall det är nödvändigt för tvistens avgörande. De ärenden som idag hamnar i rätten är oftast sådana att de kräver någon form av utredning för att domstolen skall kunna ta ställning.⁶⁹

Bestämmelserna i föräldrabalken ger, som nämnts ovan, domstolen en möjlighet att ange riktlinjer för utredningen. Huruvida det finns anledning att från domstolens sida lägga fast vissa ramar för utredningen får bedömas från fall till fall. Det kan t.ex. redan från början stå klart att utredningen kan göras mera begränsad än vanligt och inriktas på vissa förhållanden eller, omvänt, att det är nödvändigt att utvidga utredningen genom inhämtande av upplysningar från viss expertis. Även när domstolen bestämmer om riktlinjer för utredningen ankommer det på utredaren att avgöra hur utredningen närmare skall bedrivas. Tanken med bestämmelsen är inte att domstolen mera regelmässigt skall fastställa riktlinjer för utredningen utan att domstolen skall ha möjlighet därtill i de fall där det ter sig påkallat.⁷⁰

I vissa fall har en domstols underlåtenhet att förordna om en vårdnadsutredning ansetts utgöra rättegångsfel. Så har varit fallet när rätten enbart haft tillgång till parternas uppgifter och sakförhållandena har varit oklara. Likaså när det funnits anledning att tro att omfattande förändringar inträffat sedan tidigare utredning.⁷¹

⁶⁷ 6 kap. 19 §, 2 st. föräldrabalken

⁶⁸ 6 kap. 20 §, 2 st. föräldrabalken

⁶⁹ Prop. 1997/98:7, s. 91.

⁷⁰ 6 kap. 19 §, 3 st., 2 men. föräldrabalken och Prop. 1990/91:8, s. 46.

⁷¹ För rättsfallsgenombgång se Schiratzki J., 1997, s. 264.

När en utredning i ett mål om vårdnad, boende och umgänge är begärd, lägger domstolen som ovan nämnts, en del av utredningsansvaret på socialtjänsten. Detta ansvar är dock begränsat till just utredning av sakfrågorna i målet. En sådan uppdelning av ansvaret gör det väsentligt att försöka skilja ut rättsfrågorna, frågor om hur lagen kan tolkas, från sakfrågorna. Vissa rättsregler är så tydliga att någon tolkning inte behövs, de kan tillämpas direkt på det enskilda fallet. Andra regler är inte lika självklara och kräver någon form av normanalys innan de kan tillämpas. Det är domstolens uppgift att lösa dessa rättsfrågor. Enligt satsen ”Jura novit curia”⁷² är rättsfrågor domstolens ansvar. Parterna kan ge förslag till lösning på olika rättsliga problem och på det sättet inspirera rätten, men det är domstolen ensam som avgör rättsfrågan.⁷³

Sakfrågor, däremot, är frågor om sakförhållanden, de faktiska omständigheterna i målet. Dessa skall bestämmas främst genom parternas arbete men även genom socialtjänstens upplysningar eller eventuella större utredning. Även om rättsfrågorna bör separeras från sakfrågorna hör de intimt samman. Om parterna inte vet vilka bevisfakta som är relevanta för målet kan de lägga ner alltför mycket arbete på att få fram uppgifter som sedan visar sig vara irrelevanta i målet.⁷⁴

För att förvissa sig om vilken utredning som behövs måste domstolen inledningsvis bedöma rättsfrågorna i målet. Innan domstolen vet vilka kriterier som skall vara uppfyllda kan den inte bedöma om kriterierna är tillfredsställande utredda. Beslut om ytterligare utredning bör således inte göras förrän relevanta rättsfrågor är utredda.

Vad som skall anses som ”tillräcklig utredning” är alltså ett relativt begrepp. Utredningsskyldigheten innebär att frågorna om vårdnad, boende och umgänge skall vara tillräckligt väl utredda för att domaren skall ha fog för att anse att utgången är förenlig med barnets bästa. Det övergripande och slutliga ansvaret för utredningen av vad som är barnets bästa ligger alltså, som tidigare poängterats, uteslutande på domstolen.⁷⁵

I förarbetena uttalas att föräldrabalkens sjätte kapitelns första paragraf bl.a. kan användas som en allmängiltig norm för att ge vägledning till domstolar när de skall ta ställning till vad som är bäst för barnet.⁷⁶ Huruvida denna allmänna skyddsparagraf i praktiken kan ge domstolen någon välbehövlig hjälp i dessa ärenden framgår dock inte.

⁷² Latin för uttrycket ”domstolen känner till rätten”, d.v.s. om innehållet i gällande rätt behöver inte någon bevisning föras vid domstol. Se ex. Bergström S. m.fl., Juridikens termer, 9 uppl., 2002, s. 92.

⁷³ Mattsson T., 2002, s. 259.

⁷⁴ Mattsson T., 2002, s. 259, observera där även fotnoten 895.

⁷⁵ Prop. 2005/06:99, s. 60.

⁷⁶ Prop. 1981/82:168, om vårdnad och umgänge m.m., s. 22.

3.2.1.1 Utredningsansvar genom materiell processledning

Rätten har också ett särskilt ansvar att utreda genom att använda sig av materiell processledning i dessa mål. Innebörden av detta är att domaren skall vidta sådana åtgärder varigenom han ger part tillfälle att fullständiga eller inskränka processmaterialet.⁷⁷ Det är osäkert hur omfattande detta ansvar egentligen är och hur det förhåller sig till parternas skyldighet att föra fram bevisning för sina påståenden. Domstolens utredningsskyldighet i mål om vårdnad, boende och umgänge innebär, som ovan redovisats, att innan beslut fattas i ett mål skall domstolen förvissa sig om att sakprövning kan göras utifrån den utredning som finns.

Johanna Schiratzki anser att rättens utredningsskyldighet egentligen endast är av betydelse för att kontrollera ett s.k. passivt uttryck för barnets bästa. Denna skyldighet kan dock enligt henne i vissa fall även utgöra ett led i rättens strävan att få parterna att enas.⁷⁸

Titti Mattsson skriver att den materiella processledningen i förvaltningsrättsliga mål har sin grund i rättens utredningsskyldighet. Innan domstolen fattar beslut i ett mål enligt LVU skall den förvissa sig om att sakprövning kan ske på grundligt beslutsunderlag.⁷⁹ Eftersom rätten i mål om vårdnad, boende och umgänge har lagstadgad utredningsskyldighet enligt föräldrabalken torde motsvarande slutsats kunna göras angående denna måltyp.

Det är också viktigt att såväl domstolar som socialnämnder tydligt redovisar hur man har resonerat i det enskilda fallet. Begreppet barnets bästa får inte användas slentrianmässigt. Det är t.ex. lämpligt att det i domar om vårdnad, boende och umgänge förs ett uttryckligt resonemang om barnets relation till båda föräldrarna, barnets egen inställning och föräldrarnas lämplighet som vårdnadshavare, boendeföräldrar och umgängesföräldrar. Det är också naturligt att domstolen redovisar hur den ser på risken för att barnet far illa, möjligheterna att bäst tillgodose barnets behov av en nära och god kontakt med båda föräldrarna, föräldrarnas vilja och förmåga att samarbeta i frågor som rör barnet och övriga individuella förhållanden, t.ex. barnets eventuella behov av särskilt stöd. Frågan om vad domar och beslut av detta slag skall innehålla i form av motiveringar lämpar sig dock, enligt uttalanden i förarbetena, inte för lagstiftning.⁸⁰

I ett två decennier gammalt rättsfall poängterar högsta domstolen att hovrätten inte uppfyllt sitt utredningsansvar när man underlåtit att höra socialnämnden på nytt, trots att förhållandena hade ändrats i förhållande till tiden för tingsrättens förhandling. Underlåtenheten ansågs utgöra rättegångs-

⁷⁷ Bergström S. m.fl., Juridikens termer, 9 uppl., 2002, s. 115.

⁷⁸ Schiratzki J., 1997, s. 268.

⁷⁹ Mattsson T., 2003, s. 278.

⁸⁰ Prop. 2005/06:99, s. 40.

fel och målet återförvisades till hovrätten för behandling.⁸¹ Genom praxis har det i övrigt inte skapats mycket vägledning om hur bestämmelsen om domstolens utredningsansvar skall användas av domstolar. Vad som kan klargöras är att det egentligen handlar om två frågor. Dels är det frågan *när* en utredning är tillräcklig för att utgöra sådant tillräckligt beslutsunderlag som sakfrågans beskaffenhet kräver. Dels är det frågan *om* en domstol ex officio skall inhämta ytterligare utredning i de fall där utredningen inte är tillräcklig.⁸²

⁸¹ NJA 1987 s. 48

⁸² Mattsson T., 2002, s. 279.

4 ”Barnets bästa” i processen

Eftersom frågan om vad som kan anses vara ”barnets bästa” uppkommer vid alla ärenden som rör barn får detta uttryck ett eget kapitel i detta arbete. Det är centralt för förståelsen av hela det familjerättsliga området att ha kunskap om vad lagstiftning och forskning anser angående barnets bästa vid tvister om vårdnad, boende och umgänge. Denna bakgrund blir särskilt angelägen i och med det faktum att ”barnets bästa”, vilket vi senare kommer att se, även har en direkt betydelse för processrätten i dessa mål.

Först följer ett stycke om barnets bästa i allmänhet och sedan kommer tre olika avsnitt som var för sig tar upp vad ”barnets bästa” mer specifikt innebär för barns vårdnad, boende respektive umgänge.

I föräldrabalkens sjätte kapitel har länge funnits en mängd olika regler som appellerar till definitionen av ”barnets bästa”. Lagrådet har tidigare efterlyst en samordning av dessa bestämmelser⁸³ och en reform i denna riktning har nu genomförts i samband med de nya vårdnadsreglerna. I föräldrabalken⁸⁴ tydliggörs numera att barnets bästa skall vara avgörande för alla beslut om vårdnad, boende och umgänge. Vid bedömningen av vad som är bäst för barnet skall det fästas avseende särskilt vid risken för att barnet eller någon annan i familjen utsätts för övergrepp. Samma särskilda riskbedömning skall göras angående möjligheten att barnet olovligen förs bort eller hålls kvar eller annars far illa. Barnets behov av en nära och god kontakt med båda föräldrarna är även en faktor som har avgörande betydelse för bedömningen av barnets bästa. Hänsyn skall även tas till barnets vilja, med beaktande av barnets ålder och mognad.⁸⁵

De kriterier som nämns ovan, ska även ses i ljuset av vad som sägs i 6:e kapitlets 1 §, där barnets grundläggande rättigheter räknas upp.⁸⁶

Vid bedömningen av vad som är bäst för det enskilda barnet måste hänsyn tas till allt som rör barnets fysiska och psykiska välbefinnande och utveckling. Så långt det är möjligt skall därvid såväl kortsiktiga som långsiktiga effekter för barnet beaktas. Det säger sig självt att det många gånger är nära nog omöjligt att objektivt slå fast vad som är bäst för barnet. I sådana fall blir det till sist domstolens respektive socialnämndens uppfattning, antaganden och bedömningar som blir avgörande.⁸⁷

Enligt förarbetena går det inte att ange mer utförligt i lagtexten vad som är ”barnets bästa”, eftersom det anses att nödvändig flexibilitet i det enskilda fallet då riskerar att gå förlorad. Bedömningen skall bygga på kunskap och

⁸³ Prop. 1997/98:7, Vårdnad, boende och umgänge, s. 198.

⁸⁴ 6 kap. 2a § föräldrabalken

⁸⁵ SFS 2006:458

⁸⁶ Prop. 2005/06:99, s. 40.

⁸⁷ Prop. 1997/98:7, s. 104.

beprövad erfarenhet i kombination med att barnet självt får komma till tals. Hänsyn skall tas till allt som rör barnets fysiska och psykiska välbefinnande och utveckling. Så långt det är möjligt bör såväl långsiktiga som kortsiktiga effekter för barnet beaktas.⁸⁸

I alla frågor som rör barnet skall hänsyn tas till dess vilja. Barnets vilja är inte endast en omständighet att beakta vid bedömningen av barnets bästa utan bör ibland beaktas fristående från bedömningen. Det kan röra sig om situationer där det är svårt att avgöra vad som är bäst för barnet och där barnets vilja som en fristående omständighet bör bli avgörande för domstolens ställningstagande.⁸⁹

Barnets bästa betraktas ofta som en överordnad princip. Detta har dock problematiserats i doktrinen. Titti Mattsson skriver att om en princip med en sådan vag innebörd som barnets bästa antas inneha tillåts styra ett beslut i det enskilda fallet kan beslutet anses strida mot offentlighetskrav på saklighet och opartiskhet.⁹⁰

Den svenska barnkommittén har föreslagit att barnets bästa ska tolkas med utgångspunkt i dels ett objektiva perspektiv (det man vet om barn genom forskning och erfarenhet) och dels ett subjektivt perspektiv (att höra barnet självt och bygga in dess synpunkter i beslutsfattandet).⁹¹ Titti Mattsson benämner motsvarande begrepp som barnets behov (utifrån perspektiv) respektive barnets intresse (inifrån perspektiv).⁹²

Svårigheterna att beskriva och definiera ”barnets bästa” är tydliga i såväl lagstiftning, rättstillämpning som doktrin. Anna Singer väljer exempelvis att beteckna barnets bästa som en rättslig målsättning. På så vis, anser hon, ansluter man sig till det ofta angivna syftet med lagstiftning och rättstillämpning på områden som rör barn och barns förhållanden, nämligen att på bästa sätt tillgodose barnets olika behov och intressen.⁹³ Titti Mattsson ansluter sig till Singers rättsliga målsättningsbegrepp. Hon menar i sin tur att med barnets bästa som mål kan rättstillämparen betrakta arbetet att fastställa vad som är bra för barnet som en medveten process, i syfte att i beslutsprocessen i vissa fall kunna väga barnets bästa mot andra intressen.⁹⁴

Barnets bästa som beslutskriterium respektive barnets bästa som en tolkningsregel för ett domstolsavgörande kan, enligt Singer, inte formuleras eller användas på samma sätt. Vid vissa tillfällen beskrivs barnets bästa som en rättsregel eller som en rättsprincip. Barnets bästa som en regel skulle i detta sammanhang kunna sägas innebära att barnets bästa är det enda beslutskriteriet. Definierandet av barnets bästa som en regel respektive en

⁸⁸ Prop. 2005/06:99, s. 40.

⁸⁹ Prop. 1994/95:224, Barns rätt att komma till tals, s. 32 f och s. 53.

⁹⁰ Mattsson T., 2002, s. 35.

⁹¹ Schiratzki J., Barnrättens grunder, 2005, s. 30.

⁹² Mattsson T., 2002, s. 37.

⁹³ Singer Anna, Föräldraskap i rättslig belysning, 2000, s. 49.

⁹⁴ Mattsson T., 2002, s. 36.

riktlinje kan få betydelse för hur barnets bästa skall tillämpas i ett särskilt fall. Någon utförlig analys av barnets bästa som regel eller princip har inte gjorts i svensk rätt.⁹⁵ Oavsett om man använder barnets bästa som begrepp, princip eller rättslig målsättning förblir innebörden ändå svårdefinierbar.

4.1 Barnets bästa och vårdnad

Rätten kan inte besluta om gemensam vårdnad om båda föräldrarna motsätter sig det.⁹⁶ Däremot kan domstolen vägra att upplösa den gemensamma vårdnaden eller förordna om sådan vårdnad om endast en av föräldrarna motsätter sig en sådan ordning. Rättens ställningstagande skall först och främst alltid grundas på vad som är bäst för barnet.⁹⁷

Syftet med den gemensamma vårdnaden är enligt förarbetena framför allt att främja goda förhållanden mellan barnet och båda föräldrarna. De ändringar som infördes i föräldrabalken år 1998 har av praxis tolkats som att gemensam vårdnad normalt sett är till barnets bästa och att endast när det förekommer särskilda omständigheter som talar emot gemensam vårdnad, skall vårdnaden anförtros en av föräldrarna ensam.⁹⁸

I förhållande till 1998 års lagstiftning finns tre rättsfall från Högsta domstolen som berör föräldrars samarbetssvårigheter. I det första fallet har Högsta domstolen uttalat att båda föräldrar är lämpliga vårdnadshavare men att det finns meningsskiljaktigheter som gör att deras samarbete när det gäller barnen inte löper friktionsfritt. Dessa meningsskiljaktigheter ansågs dock inte vara av sådant slag som enligt förarbetena skulle medföra att domstolen inte bör förordna gemensam vårdnad mot den ena förälderns vilja. Föräldrarna erhöll därför gemensam vårdnad.⁹⁹ I det andra fallet ansågs båda föräldrar som lämpliga vårdnadshavare, trots att fadern dömts för misshandel av modern. Här ansågs dock misshandeln vara ett exempel på de svårigheter som föräldrarna haft att lösa problem som rör barnen och att samtala om problemen. Det ansågs råda en så svår och djup konflikt mellan föräldrarna att det var omöjligt för dem att samarbeta. Med hänsyn till barnens bästa anförtroddes vårdnaden modern ensamt.¹⁰⁰ I det senaste fallet hade föräldrarna gemensam vårdnad. Fadern krävde ensam vårdnad med hänsyn till att samarbete om barnen varit omöjligt sedan modern försökt döda fadern. Gemensam vårdnad ansågs oförenlig med barnens bästa och fadern tillerkändes ensam vårdnaden.¹⁰¹

⁹⁵ Singer A., 2000, s. 50.

⁹⁶ 6 kap. 5 §, 2 st., 2 men. föräldrabalken

⁹⁷ Prop. 1997/98:7, Vårdnad, boende och umgänge, s. 106ff.

⁹⁸ Prop. 1997/98:7, s. 49f.

⁹⁹ NJA 1999 s. 451

¹⁰⁰ NJA 2003 s. 345

¹⁰¹ NJA 2006 s. 26

I förarbetena till den nya vårdnadslagstiftningen, som trädde i kraft den 1 juli 2006, uttrycks en klar målsättning att vilja göra en uppstramning av praxis angående mål om vårdnad, boende och umgänge.¹⁰² Därför har man i lagtexten förtydligat att det för att gemensam vårdnad skall kunna bli aktuellt krävs att föräldrarna kan samarbeta i frågor som rör barnet.¹⁰³ Vilken skillnad denna lagändring kommer att göra för dessa tvister i praktiken står än så länge mer eller mindre skrivet i stjärnorna, i väntan på överrättspraxis som visar hur regleringen tolkas och används.

När domstolen tar ställning till om vårdnad skall vara gemensam eller anförtros åt en av föräldrarna skall särskild uppmärksamhet fästas vid föräldrarnas förmåga att samarbeta i frågor som rör barnet. Gemensam vårdnad kräver att föräldrarna kan samarbeta i alla viktigare frågor som rör barnet. Det innebär inte att föräldrarna alltid måste ha samma uppfattning, men de måste kunna hantera sina meningsskiljaktigheter på ett sätt som inte drabbar barnet.¹⁰⁴ Möjligheten att döma till gemensam vårdnad måste överhuvudtaget användas med stor försiktighet och lyhördhet. Gemensam vårdnad kan vara oförenlig med barnets bästa även om en konflikt mellan föräldrarna inte kan sägas vara så svår och djup att det är omöjligt för dem att samarbeta. Någon presumtion för eller emot gemensam vårdnad gäller inte.¹⁰⁵

Kan föräldrar inte samarbeta i tillräcklig utsträckning anser lagstiftaren att det för barnets bästa är lämpligare att låta en av föräldrarna få ensam vårdnad. Enligt en utredning rörande domstolars bedömningar, visas att det faktum att föräldrar haft samarbetssvårigheter av allvarlig art varit det vanligaste motivet till att domstolen beslutat om ensam vårdnad.¹⁰⁶ Bland de faktorer i domstolens materiella bedömning som brukar framhållas märks betydelsen av föräldrarnas lämplighet och deras överenskommelser. Betydelsen av barnets vilja och dess behov av stabilitet poängteras, men även hur barnets umgänge och kontakt med den föräldern som barnet inte bor med ser ut.¹⁰⁷

Förutom dessa faktorer har ett antal presumtioner utarbetats i praxis av vad som generellt anses vara bra för barn. Det presumeras t.ex. att det är viktigt att ge barn kontinuitet och stabilitet, genom att så långt det är möjligt låta barnets levnadsförhållanden vara oförändrade. I allmänhet anses det även vara till barns bästa att låta syskon växa upp tillsammans.¹⁰⁸

Att använda dylika presumtioner för vad som är ”barnets bästa” är inte alldeles oproblematiskt, enligt exempelvis Johanna Schiratzki, som ser följande för- och nackdelar. Fördelen med presumtioner är att traditionella

¹⁰² Prop. 2005/06:99, s. 51.

¹⁰³ 6 kap. 5 §, 2 st., 1 men. föräldrabalken

¹⁰⁴ Prop. 2005/06:99, s. 87.

¹⁰⁵ Prop. 2005/06:99, s. 51.

¹⁰⁶ Prop. 2005/06:99, s. 50.

¹⁰⁷ Schiratzki J., 1997, s. 226.

¹⁰⁸ Dahlstrand Lotta, Barns deltagande i familjerättsliga processer, 2004, s. 40.

rättssäkerhetskriterier som likhet inför lagen och förutsägbarhet lättare efterlevs. Nackdelen är att vissa aspekter av barnets bästa prioriteras framför andra. Användningen av presumtioner innebär också att tillämpningen av barnets bästa närmar sig en bedömning enligt den sedvanliga rättsliga kodningen av ”rätt” och ”fel”.¹⁰⁹

Det är inte helt enkelt att på grundval av lagens förarbeten bilda sig en uppfattning om när ensam vårdnad är att föredra framför gemensam vårdnad. Avgörandet skall, betonas det, alltid ske utifrån vad som kan antas vara bäst för barnet.¹¹⁰ I förarbetena till den nuvarande vårdnads-lagstiftningen vill man dock, som ovan nämnts, inte göra någon presumtion vare sig för eller emot gemensam vårdnad. Barnets bästa skall alltid bedömas utifrån de individuella förhållandena.¹¹¹

4.2 Barnets bästa och boende

I förarbetena avhåller man sig från att specificera vad som är till barnets bästa vad avser barns boende. Socialstyrelsen uppmärksammar dock frågan i förhållande till möjligheten för föräldrar att skriva avtal. Man menar här att handläggaren vid bedömningen av barnets bästa vid växelvis boende bör ta hänsyn till barnets rätt till eget livsrum, till exempel behov av kontinuitet i förskola eller skola, kamratkontakter och fritidsaktiviteter.¹¹²

Ett domstolsbeslut om boende kan bli aktuellt när föräldrar som har gemensam vårdnad om ett barn inte kan enas om var barnet skall bo eller när föräldrarna vill få sin överenskommelse om boende fastställd av domstolen. Ingenting hindrar att domstolen beslutar att barnet skall bo växelvis hos föräldrarna, så länge detta är till barnets bästa.¹¹³

En av Justitiedepartementet anlita barnpsykiatrisk expert har uttalat att växelvis boende inte är att rekommendera när det gäller barn under tre års ålder, eftersom dessa har stora behov av trygghet och kontinuitet som inte alltid kan tillgodoses vid en sådan boendeform.¹¹⁴

Domstolarna har dock i sin praxis visat viss restriktivitet när det gäller att utdöma växelvist boende. Detta beroende just på att det först och främst ställs höga krav för att ett sådant boende skall anses vara till barnets bästa. I de fall där rätten beslutade om växelvist boende hänvisades framför allt till barnets behov av en nära och god kontakt med båda föräldrarna och till barnets egen vilja. Andra omständigheter som beaktades var att föräldrarna

¹⁰⁹ Schiratzki J., 2005, s. 36.

¹¹⁰ Prop. 1997/98:7, s. 50 f.

¹¹¹ Prop. 2005/06:99, s. 51.

¹¹² Socialstyrelsens allmänna råd om handläggning av vissa frågor om vårdnad, boende och umgänge, SOSFS 2003:14.

¹¹³ 6 kap. 14a § föräldrabalken samt prop. 2005/06:99, s. 52.

¹¹⁴ Ds 1999:57, Gemensam vårdnad för ogifta föräldrar, bilaga 1.

bodde nära varandra och att det inte fanns några allvarigare samarbetssvårigheter.¹¹⁵

4.3 Barnets bästa och umgänge

Umgänge är alltid i första hand till för barnet och det är barnet som har rätt till umgänge med den förälder som det inte bor tillsammans med.¹¹⁶ I praktiken kan dock barnet inte motsätta sig umgänge om sådant bedöms vara till barnets bästa.¹¹⁷ En individuell prövning av vad som är det bästa för barnet måste alltid göras vid frågan om umgänge mellan barn och förälder. Prövningen kan mynna ut i att något umgänge inte alls bör förekomma. I andra fall kan bedömningen göras att umgänge bör kunna ske i särskilda former, t.ex. i närvaro av en kontaktperson.¹¹⁸

Vid bedömningen av barnets bästa skall hänsyn tas bl.a. till barnets ålder och mognad, barnets anknytning till umgängesföräldern och föräldrarnas förhållande till varandra. Om umgänget blir en konfliktskapande faktor mellan föräldrarna finns stor risk för att barnet tar skada. Barnets behov och intresse av umgänge med föräldern får vägas mot trygga uppväxtförhållanden för barnet.¹¹⁹

En ny regel som införts i föräldrabalken är att barn och föräldrar kan ha umgängeskontakt antingen genom att träffas eller på annat sätt.¹²⁰ Vad som menas med detta är att domstolen kan välja att tillåta en viss form av umgängeskontakt mellan barn och förälder när sedvanligt umgänge inte är möjligt eller lämpligt. Kontakten kan då istället ske genom brev, telefonsamtal eller dylikt, under förutsättning att sådant umgänge är till barnets bästa.¹²¹ När det gäller ett barns umgängesrätt med sina föräldrar har numera även socialtjänsten möjlighet att väcka talan hos domstol angående fastställande av denna rätt.¹²² Socialtjänsten har på detta sätt tilldelats ytterligare ett verktyg för att kunna tillgodose enskilda barns behov och intressen.

Lagstiftningen lägger, som tidigare nämnts, stor tonvikt vid föräldrarnas samarbetsförmåga i frågor som rör barnet. Detta får sitt uttryck även vad gäller umgänget. Föräldrarna har, oavsett hur vårdnaden är fördelad, ett ansvar för att barnet får umgås med den förälder som inte bor med barnet.¹²³

¹¹⁵ Prop. 2005/06:99, s. 52 f.

¹¹⁶ 6 kap. 15 §, 1 st., 1 men. föräldrabalken

¹¹⁷ SOU 2005:43, s. 514.

¹¹⁸ Prop. 2005/06:99, s. 42.

¹¹⁹ Prop. 1981/82:168, om vårdnad och umgänge m.m., s. 75.

¹²⁰ 6 kap. 15 §, 1 st., 2 men. föräldrabalken

¹²¹ Prop. 2005/06:99, s. 54 f.

¹²² 6 kap. 15a §, 1 st., 2 men. föräldrabalken (SFS 2006:458)

¹²³ 6 kap. 2a §, 2 st., 2 p. föräldrabalken

I fall då vårdnaden om ett barn skall anförtros en av föräldrarna skall utgångspunkten vara att den av föräldrarna bör förordnas som kan antas bäst främja ett nära och gott umgänge mellan barnet och den andra föräldern.¹²⁴

¹²⁴ Prop. 1990/91:8, s. 61.

5 Beslutsunderlag i mål om vårdnad, boende och umgänge

5.1 Kort om relevanta processuella regler i föräldrabalken och rättegångsbalken

I syfte att ge läsaren även en processuell bakgrund till mål om vårdnad, boende och umgänge kommer detta kapitel att redogöra för de centrala reglerna och vad som händer i olika skeenden av processen. De påföljande avsnitten av detta kapitel går sedan djupare in på området genom att förklara om talerätt, partsbehörighet samt skriftlig respektive muntlig bevisning i dessa mål.

Det kommer att ske en relativt omfattande redogörelse för hur upplysningar, utredningar och annan bevisning fungerar som beslutsunderlag för domstolen. Vid sidan av det skriftliga beslutsunderlaget har domstolen sedan i många fall även någon form av muntlig bevisning att ta ställning till. I olika avsnitt redogörs för några typer av vittnesbevisning som kan förekomma i mål om vårdnad, boende och umgänge.

Mål om vårdnad, boende och umgänge handhas som ett tvistemål och handläggs av tingsrätten på den ort där barnet har sin hemvist. Om det inte finns någon behörig domstol tas frågorna upp av Stockholms tingsrätt.¹²⁵

I huvudsak är det rättegångsbalkens processuella regler som tillämpas i mål om vårdnad, boende och umgänge. Sådana ärenden räknas till de s.k. indispositiva tvistemålen. För handläggning av ärenden om vårdnad, boende och umgänge finns i föräldrabalken en hänvisning om att rättegångsbalkens tvistemålsregler gäller i dessa mål.¹²⁶

Frågor om vårdnad, boende och umgänge kan även tas upp i samband med mål om äktenskapsskillnad.¹²⁷ När föräldrarna är överens i frågorna får dom meddelas utan huvudförhandling, d.v.s. på handlingarna. Det är dessutom möjligt, när det med hänsyn till barnets bästa kan anses lämpligt, att även avgöra tvistiga frågor utan huvudförhandling.¹²⁸

Den grundläggande regeln angående bevisning i allmänhet inom svensk process är den fria bevisföringens princip, den anges också uttryckligen i

¹²⁵ 6 kap. 17 §, 1 st. föräldrabalken

¹²⁶ 6 kap. 17 §, 2 st. föräldrabalken

¹²⁷ 14 kap. 5 § äktenskapsbalken

¹²⁸ 42 kap. 18 § rättegångsbalken och prop. 1999/00: 26, Effektivisering av förfarandet i allmän domstol, s. 105 f.

lagtexten.¹²⁹ Huvudregeln är att bevisningen skall förebringas av parterna.¹³⁰ I indispositiva mål, såsom mål om vårdnad, kan dock rätten ex officio föranstalta om vilken bevisning som helst. Det gör dessa mål speciella ur bevissynpunkt.

5.2 Partsinlagor och partsutsagor

Enligt svensk rätt är det alltså föräldrarna som är de huvudsakliga parterna i mål om vårdnad, boende och umgänge. Frågor om vårdnaden om ett barn har traditionellt sett främst ansetts vara föräldrarnas sak.¹³¹

Stämningsansökan som inkommer från en av parterna, samt svaromålet på denna handling, samt eventuella genstämningar och svaromål på dessa är de grundläggande skriftliga underlagen för hela den fortsatta processen. Här redogör parterna för sina respektive yrkanden och de omständigheter som ligger till grund för dessa. Likaså redovisas vilken inställning man har till motpartens yrkanden samt vilken bevisning man vill åberopa.¹³²

Innehållet i partsinlagorna är endast formellt och materiellt styrt enligt ovanstående, men kan i realiteten se relativt olika ut till sin utformning och innehåll. Eftersom mål om vårdnad, boende och umgänge är av personlig natur varierar innehållet utefter de speciella omständigheterna i fallet.

Den kontradiktoriska principen medför krav på att parterna skall ha haft möjlighet att ta del av allt beslutsunderlag i målet. Detta ovanstående krav hindrar dock inte rätten från att använda sig av sin ”erfarenhets- och kunskapsfond”, vilket inte alltid kommer till parternas kännedom.¹³³

I tvistemål får förhör i bevissyfte med part äga rum under sanningsförsäkran. Förhöret bör därvid begränsas till sådana omständigheter som är av särskild betydelse i målet.¹³⁴ Det finns inga tvångsmedel för att tvinga fram en utsaga, dock kan parts vägran ha visst bevisvärde.¹³⁵ I de flesta fall torde det vara lämpligt att parten först lämnar sin berättelse utan sanningsförsäkran och därefter i mån av behov får bekräfta vissa särskilt relevanta punkter under sanningsförsäkran.¹³⁶

Parterna kan ge förslag till lösning på olika rättsliga problem och på det sättet inspirera rätten, men det är domstolen ensam som avgör rättsfrågan.¹³⁷

¹²⁹ 35 kap. 1 § rättegångsbalken

¹³⁰ 35 kap. 6 § rättegångsbalken

¹³¹ Dahlstrand L., 2004, s. 114.

¹³² Se 42 kap. 1-2 §§ rättegångsbalken.

¹³³ Mattsson T., 2002, s. 299.

¹³⁴ 37 kap. 2 §, 1 st. rättegångsbalken

¹³⁵ Se 35 kap. 4 § rättegångsbalken samt Peter Borgströms kommentar till rättegångsbalken i Karnov 2006, not 1326.

¹³⁶ Prop. 1986/87:89, s. 184.

¹³⁷ Mattsson T., 2002, s. 259.

5.2.1 Barns talerätt och partsbehörighet

I nuläget har barn inte talerätt och är inte heller processbehöriga i mål om vårdnad, boende och umgänge. För närvarande finns det inte heller några regler som ger barn rätt till information eller ett eget ombud i sådana mål. Detta har ifrågasatts och utretts i ett flertal utredningar under åren, men inget förslag har realiserats.¹³⁸

Peter Westberg, professor i processrätt, har i ett remissvar starkt kritiserat den gällande lagstiftningen på detta område ur ett processrättsligt perspektiv. Han uttalar följande:

Utgångspunkten i tvistemål är normalt sett den att intressebevakningen primärt skall ske genom de parter vars intressen står mot varandra i en konflikt. Domstolen har således ett subsidiärt ansvar för målets utredning. Denna ordning bygger framförallt på idén att parterna normalt sett har den bästa kännedomen om fakta i tvisten och de bästa förutsättningarna att föranstalta om och att genomdriva utredning om detta. En myndighet eller domstol som vill få kännedom om fakta är i princip alltid hänvisade till parterna. Härtill kommer att kontradiktoriskt presenterade och argumenterade intressen antas bäst utmejsla de egentliga tvistefrågorna och relevanta fakta.¹³⁹

Detta talar, enligt Westberg, för att en talerätt för barnet representerat av exempelvis ett rättshjälpsbiträde regelmässigt skulle vara av betydelse för utredningen. En förutsättning är förstås att biträdet verkligen ges möjlighet att initiera en egen utredning som styrs av barnets behov eller önskemål. Westberg framhåller att det finns många goda skäl, inte minst de skäl som uppbär idéerna om ett kontradiktoriskt förfarande, för att i tvistemål genomgående upprätthålla principen om att var och en som har ett av rättsordningen skyddat intresse också skall ha talerätt rörande det intresset. De reella intressemotsättningar som gör sig gällande i en konflikt bör också avspegla sig i en sådan partsställning. Att bryta mot denna princip bör kräva tungt vägande skäl. Westberg påpekar avslutningsvis att barn har givits talerätt i andra närliggande mål, såsom mål om faderskap, underhåll och i sociala mål. Skillnaderna mellan dessa måltyper förefaller, enligt Westbergs mening, inte vara så betydande att avsteg från ovanstående princip kan anses rättfärdigad.¹⁴⁰

En ändring av denna ordning kan dock vara på väg. Med anledning av den europeiska konventionen om utövandet av barns rättigheter är nämligen en promemoria angående dessa spørsmål nu under beredning i regeringskansliet.¹⁴¹

¹³⁸ Se bl.a. Prop. 1994/95:224, Barns rätt att komma till tals.

¹³⁹ Prop. 1994/95:224, s. 29 f., komm. från Lunds universitets fakultetsstyrelse.

¹⁴⁰ Prop. 1994/95:224, s. 29 f., komm. från Lunds universitets fakultetsstyrelse.

¹⁴¹ Prop. 2005/06:99, s. 45.

5.3 Skriftlig bevisning

De allmänna processuella reglerna rörande skriftlig bevisning återfinns i rättegångsbalkens 38:e kapitel. Skriftlig bevisning i mål om vårdnad, boende och umgänge är vanligt förekommande och får ofta stor betydelse för avgörandet. Generellt sett är, vilket tidigare nämnts, socialtjänstens skriftliga vårdnadsutredning det i särklass viktigaste beslutsunderlaget för domstolen. Domstolen har också möjlighet att begära in skriftliga utlåtanden från annan barnpsykiatrisk expertis än de aktuella vårdnadsutredarna.¹⁴²

5.3.1 Snabbupplysningar som beslutsunderlag

Innan domstolen fattar eventuella interimistiska beslut i frågor om vårdnad, boende och umgänge kan den, som ovan nämnts, inhämta upplysningar från socialnämnden, s.k. snabbupplysningar. Vad dessa upplysningar innehåller varierar mellan olika kommuner, men Socialstyrelsen rekommenderar utredaren att åtminstone bifoga registerutdrag angående familjen från socialtjänsten samt att höra föräldrarna.¹⁴³

I Vårdnadskommitténs undersökningar bland verksamma jurister framfördes kritik mot snabbupplysningar, där endast enstaka, kortare samtal förts med föräldrarna och ibland med barnet. Föräldrarnas berättelser, som de anges i snabbupplysningarna, ansågs av dessa jurister allmänt som partsinlagor. För att få reda på barnets egentliga inställning krävs istället, enligt kritikerna, att utredaren talar med barnet vid flera tillfällen och att barnets inställning kan sättas in i sitt sammanhang.¹⁴⁴

Det har ifrågasatts lämpligheten i att domstolens interimistiska beslut, som endast har snabbupplysningar som beslutsunderlag, ofta får inverkan på det slutliga avgörandet. Detta beror framförallt på att domstolen är försiktig med att flytta ett barn från dess invanda miljö eller i övrigt förändra en fungerande situation. Samtidigt är här domstolens beslutsunderlag med nödvändighet ofta begränsat. Det kan ifrågasättas om det är lämpligt - och förenligt med barnets bästa - att fatta ett snabbt beslut, som ju kan komma att få stor inverkan på målets slutliga avgörande, trots att det är grundat på bristfällig utredning. Domstolens möjlighet att helt avstå från att fatta interimistiskt beslut betonas i propositionen, eftersom snabbupplysningar ofta kan anses som ett alltför grunt beslutsunderlag.¹⁴⁵

¹⁴² Prop. 2005/06:99, s. 69.

¹⁴³ Socialstyrelsen 2003, Nya allmänna råd ang. socialnämndens handläggning av frågor om vårdnad, boende och umgänge.

¹⁴⁴ SOU 2005:43, s. 853.

¹⁴⁵ Prop. 2005/06:99, s. 65.

5.3.2 Utredning som beslutsunderlag

Som ovan beskrivits inhämtar domstolen regelmässigt så kallade snabbupplysningar i ärenden om vårdnad, boende och umgänge. När domstolen anser att behov finns för ytterligare utredning uppdrar den åt socialtjänsten eller åt någon annan sakkunnig att göra en vårdnads-, boende och/eller umgängesutredning.

I praktiken förordnas vårdnadsutredningar relativt sällan.¹⁴⁶ Under år 2005 var drygt 6 700 barn och ungdomar i åldrarna 0-17 år föremål för utredning om vårdnad, boende och umgänge. Det motsvarar c:a 35 barn och ungdomar per 10 000 i denna åldersgrupp.¹⁴⁷ När väl en utredning genomförts och lämnats in till domstolen blir den dock en mycket central del av det skriftliga beslutsunderlaget.

Den nya bestämmelsen i föräldrabalken, vilken innebär att utredaren även skall lämna förslag till beslut i samband med konsekvensbeskrivningen, ger sannolikt utredningen en ännu större betydelse som underlag. Det poängteras dock i förarbetena att den nya regeln inte är ämnad att på något sätt frånta rätten dess roll som ansvarig för utredning och beslut.¹⁴⁸

Utredningen erhåller ofta en viktig roll i beslutsunderlaget, genom att den kan ta upp och redogöra för hur det sociala nätverket kring barnet ser ut. Likaså framförs, från domarhåll, vikten av att man genom socialtjänstens utredning får tillgång till barnets åsikt och vilja.¹⁴⁹ Ett problem som tas upp är att det, trots utredningens redovisning, kan vara svårt att få en uppfattning om barnets verkliga vilja.¹⁵⁰

Det är inte fastställt när en utredning utförd av socialtjänsten skall anses vara tillfredsställande. Angående utredningar utförda enligt socialtjänstlagen (SoL) finns det i förarbeten föreskrifter om att utredningen skall ges den omfattning att den kan leda till ett sakligt korrekt beslut. Vidare lutar man sig i dessa förarbeten mot grundlagens bestämmelser att offentlig förvaltning skall iaktta saklighet och opartiskhet. Saklighet innebär bl.a. sakliga beslut. Det kräver i sin tur en tillförlitlig utredning. Vad som är tillförlitligt beslutsunderlag enligt förarbetena är relativt och bestäms utifrån hur ingripande beslutet är för den enskilde.¹⁵¹

Vilket värde som skall tillmätas en utredning avgörs dock av domstolen. En part som anser att det finns fel och brister i materialet får påpeka detta. Domstolen kan då besluta att utredningen skall kompletteras.¹⁵²

¹⁴⁶ Schiratzki J., 1997, s. 263.

¹⁴⁷ Socialstyrelsen, Familjerätt 2005, s. 5.

¹⁴⁸ Prop. 2005/06:99, s. 60.

¹⁴⁹ SOU 2005:43, s. 853 f.

¹⁵⁰ SOU 2005:43, s. 848.

¹⁵¹ Mattsson T., 2002, s. 257.

¹⁵² JO:s ämbetsberättelse 2000/01, s. 290 och s. 320.

5.3.3 Barnpsykiatrisk utredning som beslutsunderlag

Domstolarna har enligt föräldrabalken möjlighet att utse även ett annat organ än socialnämnden att verkställa utredning i målet.¹⁵³ Vad som här avses är att exempelvis en utomstående barnpsykolog kan få göra en separat utredning om barnet. Detta har förordats av vissa domare, eftersom en av domstolen anlita barnpsykiatriexpert anses kunna erbjuda objektivitet och säkrare kunskap. Då har domstolen expertkunskap att förlita sig på, istället för domarnas egna resonemang kring dessa aspekter, vilka annars inte redovisas öppet.¹⁵⁴

Det är dock inte vanligt att barnpsykiatrisk utredning initieras i mål om vårdnad, boende och umgänge. I de fall som barnpsykiatrisk utredning förekommer gäller det ofta barn som redan tidigare har kontakt med barnpsykiatrin. Om en barnpsykiatrisk utredning förekommer i målet är den oftast initierad av socialtjänsten.¹⁵⁵

Man kan jämföra med mål om tvångsomhändertaganden av barn, där barnpsykiatriska utlåtanden är betydligt mer vanligt förekommande i domstolens beslutsunderlag. Dyliga sakkunnigutlåtanden har där också visats ha ett mycket högt bevisvärde, särskilt när det gäller tvångsomhändertagande av små barn. För att förstå och tolka ett litet barn innan det kan uttrycka sig krävs i princip sakkunniga. Avsaknaden av uppgifter från barnet medför vidare ett stort behov av utlåtanden om barnets tillstånd och situation.¹⁵⁶ Kammarrätten har slagit fast att barnpsykiatriska utlåtanden rörande små barn skall tillmätas synnerlig vikt i bevishänseende. Entydiga sakkunnigutlåtanden om mycket små barns förhållanden och hälsa torde alltså sannolikt kunna avgöra utgången i ett mål gällande tvångsomhändertagande av barn.¹⁵⁷

Ett sakkunnigutlåtande kan innehålla olika typer av påståenden, vilket kan göra att dess värde som bevismedel varierar. Regeringsrätten har bedömt att riskbedömningar som görs utan att den sakkunnige varken besökt hemmet eller träffat föräldrarna eller barnen är tveksamma. Bedömningar som grundas på allmänna erfarenhetssatser har alltså ett begränsat värde och för att uppnå gällande beviskrav krävs uppgifter om barnets specifika behov.¹⁵⁸

¹⁵³ 6 kap. 19 §, 3 st. föräldrabalken

¹⁵⁴ SOU 2005:43, s. 857.

¹⁵⁵ SOU 2005:43, s. 854.

¹⁵⁶ Mattsson T., 2002, s. 310f.

¹⁵⁷ Mattsson T., 2002, s. 311.

¹⁵⁸ Mattsson T., 2002, s. 312f.

5.4 Muntlig bevisning

Svensk rätt tillåter inte att vittnen hörs innan huvudförhandling utom i särskilda undantagsfall¹⁵⁹, vilket får särskild betydelse för de interimistiska besluten i mål om vårdnad, boende och umgänge. Förslag har lagts fram angående att upptagande av vittnesbevisning även skall kunna få ske under förberedande stadier, för att på så vis skapa ett bredare beslutsunderlag för dessa avgöranden, vilka måste fattas innan huvudförhandling. Förslagen har dock inte lett fram till några ändringar i lagstiftningen.¹⁶⁰

Möjligheten att tillåta att muntlig bevisning tas upp vid förberedelsen hade även tidigare diskuterats specifikt angående vårdnadsfall, men alltså även i dessa fall avvisats. Det konstaterades att det är önskvärt att domstolens bedömning inför ett interimistiskt avgörande grundas på ett så fylligt underlag som möjligt, men att det samtidigt är angeläget att tyngdpunkten beträffande utredningen inte förskjuts till målets förberedelse. Det borde därför inte komma i fråga att med avsteg från allmänna rättegångsregler tillåta bevisupptagning i form av vittnesförhör och liknande under förberedelsen.¹⁶¹

Var och en som inte är part i målet, får höras som vittne.¹⁶² I princip kan alltså var och en som inte har partsställning vittna. Vissa specifika undantag finns dock, vilket också redogörs för i kommande avsnitt.

5.4.1 Vårdnadsutredaren som vittne

Varken vårdnadsutredaren eller eventuella referenspersoner behöver höras särskilt i rättegången utan deras utsagor som de framgår av den skriftliga utredningen kan föredras för domstolen. Själva vårdnadsutredningen anses i allmänhet ge en tillförlitlig bild av förhållandena.¹⁶³ Huruvida vårdnadsutredaren bör höras som vittne är omtvistat. Enligt utredning i doktrin godtar inte alla domstolar (eller domare) att utredningen förebringas. Vill en part som bevisning åberopa vad någon har berättat i utredningen, måste parten i dessa fall åberopa denna referensperson som vittne att höras muntligen vid förhandlingen.¹⁶⁴

Emtestam och Svensson poängterar utredarens roll, mot den bakgrunden att den som utfört vårdnadsutredningen har helhetssynen och har träffat alla viktiga personer i utredningen, inklusive barnet. Oftast är det endast utredarna som gjort det och dessa har därför en unik kunskap och information som inga andra i domstolssalen har.¹⁶⁵ Se även nedanstående

¹⁵⁹ 36 kap. 19 § rättegångsbalken

¹⁶⁰ Prop. 1986/87:89, om ett reformerat tingsrättsförfarande, s. 180.

¹⁶¹ Prop. 1981/82:168, s. 55 och SOU 1979:63.

¹⁶² Se 35 kap. 8 § och 36 kap. 1 §, 1 st., 1 men. rättegångsbalken

¹⁶³ Prop. 1981/82:168, om vårdnad och umgänge m.m., s. 91.

¹⁶⁴ Sjösten M., 2003, s. 189, fotnot 30.

¹⁶⁵ Emtestam G. och Svensson A., 2005, s. 48.

genomgång angående sakkunniga som vittnen, under rubriken övrig vittnesbevisning.

5.4.2 Närstående som vittnen

Vittnesjäv anses strida mot den fria bevisprövningens princip och är därför inte föreskrivna. Att en person är släkt med part eller hans uppenbara vän eller ovän eller att han kan vänta nytta eller skada av utgången i målet gör honom alltså inte obehörig att vittna. Omständigheter, som är ägnade att rubba förtroendet till en persons utsaga, skall å andra sidan beaktas vid värderingen av utsagans trovärdighet och bestämma dess bevisvärde.¹⁶⁶

Närstående kan alltså kallas som vittnen i mål om vårdnad, boende och umgänge. Vem som är att anse som närstående kan det allmänt sett råda delade meningar om, men de personer som lagen valt att reglera är följande.

Den som med part är eller varit gift eller är i rätt upp- eller nedstigande släktskap eller svågerlag eller syskon eller är i det svågerlag, att den ene är eller varit gift med den andres syskon, eller som på liknande sätt är parten närstående, vare ej skyldig att avlägga vittnesmål.¹⁶⁷

Det är det närstående vittnet som avgör om han eller hon vill vittna. Närstående i tvistemål som väljer att vittna skall avlägga ed.¹⁶⁸ Den som väljer att vittna måste också svara på alla frågor som inte är utan betydelse för den sak och det förhörstema som uppgetts för vittnet. Under alla omständigheter måste den som kallats infinna sig i domstolen.¹⁶⁹ Något bevisvärde torde dock, enligt sakkunniga bedömare, inte följa av en närståendes vägran att vittna.¹⁷⁰

5.4.3 Barnet som vittne

Barnet får höras inför rätten, om särskilda skäl talar för det och det är uppenbart att barnet inte kan ta skada av att höras.¹⁷¹

Ett barn är, som tidigare omtalats, inte part i målet och dess hörande blir därför att ses som ett vittnesförhör. Avsikten är att bestämmelsen angående hörande av barn inför rätten skall användas återhållsamt. I förarbetena till bestämmelsen uttalas följande:

¹⁶⁶ Wennergren Bertil, Förvaltningsprocesslagen m.m., 4 uppl., 2001, s. 229.

¹⁶⁷ 36 kap. 3 §, 1 st. rättegångsbalken

¹⁶⁸ Se 36 kap. 13 §, 2 st. rättegångsbalken (Gäller alltså uttryckligen bara brottmål, varför motsatsen anses gälla för tvistemål). Se även Peter Borgströms kommentar till rättegångsbalken i Karnov 2006, not 1293.

¹⁶⁹ Fitger P., och Mellqvist M., Domstolsprocessen, 2 uppl., 2002, s. 250.

¹⁷⁰ Heuman Lars, Advokaten, 1986, s. 46.

¹⁷¹ 6 kap. 19 §, 6 st. föräldrabalken

Det ankommer på domstolen att i det enskilda fallet ta ställning till om det är lämpligt att barnet hörs. En förutsättning är under alla förhållanden att barnet går med på att framträda inför domstolen. Vidare måste barnets ålder och mognad vägas in i bedömningen. Barn som är yngre än 12 år torde endast sällan vara så mogna att de bör medverka i rättegången. För att kunna bilda sig en uppfattning i denna fråga bör domstolen i första hand höra vilken uppfattning föräldrarna och vårdnadsutredaren har i frågan. När barn hörs inför domstolen är det givetvis av största vikt att förhandlingen går till på sådant sätt att barnet inte utsätts för någon press. Barnet skall inte under några omständigheter behöva ta direkt ställning i en vårdnadskonflikt mellan föräldrarna eller i övrigt i ett vårdnads mål. Något förhör i egentlig mening kan det inte bli fråga om. Domstolen bör verka för att barnet hörs i en så långt möjligt avspänd atmosfär.¹⁷²

Möjligheten att höra ett barn vid en domstolsförhandling används mycket återhållsamt och i första hand när en tonåring själv begär att få höras. Värdet av barnets personliga närvaro i rättssalen anses sällan vara så stort att det motiverar att barnet försätts i en konfliktsituation under så förhållandevis dramatiska former som en rättegång innebär. Även för ett äldre barn anses det kunna utgöra en allvarlig påfrestning att höras inför domstolen. När det gäller yngre barn verkar det inte annat än i mycket sällsynta undantagsfall finnas tillräckligt vägande skäl att höra barnet inför rätten.¹⁷³

Lotta Dahlstrand ifrågasätter särskilt hur föräldrabalkens regel angående möjligheten att höra barn används ur ett deltagandeperspektiv. Undersökningen i denna avhandling visar, enligt Dahlstrand, att förhör med barn främst används av föräldrarnas ombud för att fastställa styrkan i de önskemål som barnet uttalat och motiven bakom barnets ställningstagande. Dahlstrand menar att detta förfaringssätt i och för sig i viss mån jämför barns kompetens med vuxnas men att det är en för barn betungande situation att ställas inför. Hon är positiv till att barn, särskilt äldre barn, ska ha möjlighet att höras men hävdar att det sätt varpå lagen nu används ligger långt ifrån det ursprungliga syftet med regeln och kan ifrågasättas ur ett barnperspektiv.¹⁷⁴

Förhör med vittnen skall, som omnämnts, i enlighet med rättegångsbalken äga rum under huvudförhandlingen i målet.¹⁷⁵ Justitieombudsmannen har påtalat att detta kan vara en problematisk ordning i just mål om vårdnad, boende och umgänge. I dessa fall skulle det vara lämpligt att kunna genomföra förhör med barnet redan vid den muntliga förberedelsen, för att säkerställa ett bättre beslutsunderlag till domstolens eventuella interimistiska beslut. Dessa resonemang fördes av Justitieombudsmannen med anledning av två fall där domstolen hade hört barn utom huvudförhandling, vilket i de specifika fallen kritiserades eftersom rådande

¹⁷² Prop. 1981/82:168, om vårdnad och umgänge m.m., s. 78.

¹⁷³ Sjösten M., 2003, s. 195.

¹⁷⁴ Dahlstrand Lotta, Barns deltagande i familjerättsliga processer, 2004, s. 297.

¹⁷⁵ 35 kap. 8 § och 36 kap. 19 § rättegångsbalken

lagstiftning inte ger utrymme för ett sådant handlande samt att domstolen inte hade handlat utifrån principen barnets bästa i den utsträckning som kunde begäras.¹⁷⁶

Justitieombudsmannen förklarar vidare att ett problem är att interimistiska beslut som en domstol fattar i fråga om vårdnad och boende är av stor betydelse för barnet. Dels på så sätt att barnets omedelbara förhållanden, som hemmiljö, kamrater och dagis eller skola, kan komma att förändras, dels på det sättet att en domstol i sitt slutliga avgörande kan antas om möjligt vilja undvika att tvinga barnet att bryta upp från de levnadsförhållanden som då råder. Barnet kan med dessa fakta i åtanke alltså behöva komma till tals på ett tidigare stadium än vid en senare huvudförhandling i målet. Han föreslog att denna fråga skulle utredas ytterligare.¹⁷⁷

5.4.4 Övrig vittnesbevisning

I utredningar om vårdnad, boende och umgänge är det inte ovanligt att utomstående personer, vilka på något sätt har en relation till eller vetskap om förhållanden i familjen, lämnar utsagor. Dessa personer, vilka figurerat som referenser i utredningen, hörs ibland även direkt inför domstolen.

Likaså kan en sakkunnig, som exempelvis en barnpsykiatriker, komma att höras inför domstolen för att uttala sig om utredningen i målet eller dylikt. En sakkunnig kan åberopas antingen av domstolen (domstolssakkunnig) eller av part (partssakkunniga) i målet. Om kallande och förhör med sakkunnig stadgas särskilt i rättegångsbalkens 40:e kapitel. Om rätten vill kalla en sakkunnig skall detta ske i samråd med parterna, som helst bör godkänna denna person redan under förberedelsen. Detta för att domstolen skall kunna försäkra sig om att den sakkunnige kan erbjudas som en objektiv resurs för expertutlåtande under huvudförhandlingen.¹⁷⁸ För partssakkunniga uppställs inget formellt kvalifikationskrav, förutom att rätten har möjlighet att i särskilda fall avvisa en parts åberopade vittnesbevisning.¹⁷⁹

En skillnad som föreligger mellan sakkunnigvittnet och andra vittnen är den särskilda jävsregeln i rättegångsbalken. Lagtexten lyder: ”Ej må den vara sakkunnig, som till saken eller till någondera parten står i sådant förhållande, att hans tillförlitlighet därigenom kan anses förringad”.¹⁸⁰ Vittnesjäva förekommer som tidigare nämnts inte längre, förutom i detta särskilda fall. Skälet till regeln är att det anses krävas större självkontroll då

¹⁷⁶ JO:s ämbetsberättelse 2005/06, s. 27f., angående JO:s beslut den 29 november 2004, dnr. 4045-2002 och 4515-2002.

¹⁷⁷ JO:s ämbetsberättelse 2005/06, s. 27f.

¹⁷⁸ Se 40 kap. 3 § och 42 kap. 19 § rättegångsbalken samt kommentar av Peter Borgström, fotnot 1361 i Karnov 2006.

¹⁷⁹ Fitger Peter och Renfors Cecilia, Processrätt II, 2000, s. 76.

¹⁸⁰ 40 kap. 2 § rättegångsbalken

det gäller att avge ett opartiskt omdöme än då det är fråga om att riktigt återge en iakttagelse. Det ligger också i sakens natur att det är mera riskabelt för utgången om en sakkunnig är partisk än om ett vittne är det, eftersom rätten har svårare att upptäcka det partiska i en sakkunnigutsaga än i en vittnesutsaga. Ett skäl att ställa strängare krav i detta fall är också det faktum att den sakkunnige på sätt och vis fullgör en domarfunktion. Hans uppgift anses ju vara att komplettera rättens sakkunskap.¹⁸¹

Även om bevisemat är konkret för ett sakkunnigt vittne är rollen ändå i praktiken tudelad. Domstolen är ofta minst lika angelägen att få upplysningar om allmän faktakunskap som att få omdömen om själva sakärendet.¹⁸²

Sammanfattningsvis bör också understrykas att det är relativt ovanligt att sakkunniga personer hörs inför domstolen i mål om vårdnad, boende och umgänge.

¹⁸¹ Wennergren B., 2001, s. 223.

¹⁸² Wennergren B., 2001, s. 221.

6 Bevisprövning i mål om vårdnad, boende och umgänge

Som i alla mål i en domstol har rätten att ta ställning till och utreda den bevisning som förebringats utifrån vissa givna ramar. I detta kapitel kommer en närmare analys göras av vad som allmänt sett gäller angående bevisbörda, beviskrav och bevisvärdering när man rättsligt prövar bevisning. Fokuset i kapitlet ligger dock givetvis på hur bevisning behandlas och prövas i just mål om vårdnad, boende och umgänge.

När rätten skall värdera fakta i målet skall den ta ställning till och bedöma bevisningen. Det finns ingen allmän metod för hur bevisprövningen och bevisvärderingen skall ske i svenska domstolar. Domaren är alltså inte bunden av strikta regler och krav på hur mycket bevisning som krävs eller vilken metod som skall bestämma bevisvärdet. Enligt den s.k. fria bevisprövningens princip är det domarens eget val att bestämma hur domstolens bevisprövning skall gå till.¹⁸³ Rättegångsbalken anger endast att: ”domstolen skall efter samvetsgrann prövning av allt, som förekommit, avgöra, vad i målet är bevisat”.¹⁸⁴

Det finns dock begränsningar i domarens arbetsmetod, uttryckta i samhällets och rättssystemets värderingar, varav en del är formulerade i lagtext. En sådan grundläggande värdering är att domaren skall iaktta saklighet och opartiskhet.¹⁸⁵

Saklighet och opartiskhet skall således styra domstolens bevisprövning, liksom detta även skall bestämma socialnämndens utredningsarbete. Vidare framgår att den metod som används vid bevisprövningen skall innebära en värdering av varje enskilt bevis för sig. Helhetsintrycket av bevisningen skall *inte* tillåtas avgöra.¹⁸⁶

6.1 Bevisprövning och barnets bästa

Barnets bästa skall vara ett riktmärke vid bevisprövningen. Detta kan utläsas av såväl stadganden i socialtjänstlagen och föräldrabalken som av artikel 3 i FN:s konvention om barnets rättigheter. Svårigheten är, som diskuterats tidigare i detta arbete, att begreppet barnets bästa saknar konkreta

¹⁸³ Mattsson T., 2002, s. 300.

¹⁸⁴ 35 kap. 1 § rättegångsbalken

¹⁸⁵ Se 1 kap. 9 § regeringsformen samt Mattsson T., 2002, s. 301.

¹⁸⁶ Mattsson T., 2002, s. 301.

hållpunkter och därför främst lämpar sig som en övergripande rättslig målsättning.¹⁸⁷

Tolkningen av rättsfaktumet barnets bästa såsom liktydigt med gemensam vårdnad manifesteras i föräldrabalken, även om det fått en något mer nyanserad version i nuvarande lagstiftning i och med det nya kravet på föräldrars samarbetsförmåga.¹⁸⁸

Även om institutet gemensam vårdnad fortfarande har en stark roll som norm, sägs det numera uttryckligen att det inte finns någon gällande presumtion för vare sig gemensam eller ensam vårdnad. Vissa remissinstanser har befarat att detta tydliggörande nu kommer att leda till en situation då det är alltför komplicerat för domstolen att döma till gemensam vårdnad.¹⁸⁹

Som ovan nämnts skall numera socialtjänstens utredare i ett mål om vårdnad, boende och umgänge i utredningen inkludera såväl en konsekvensbeskrivning samt, om det inte är olämpligt, ett förslag till beslut. Där inkommer alltså till rätten en första bedömning och tolkning av det materiella kriteriet i dessa mål, barnets bästa.

Vid tolkning av rättsfrågan om barnets bästa i förhållande till vårdnadsfrågan måste även barnets behov av en nära och god kontakt med båda föräldrarna beaktas. Bedömningen kompliceras av att vid en tolkning av barnets behov av en nära och god kontakt med sina föräldrar skall en sammanvägning göras med en riskbedömning av om barnet på något sätt kan fara illa av en sådan kontakt eller riskerar att föras bort. Dessutom spelar barnets egen vilja en central roll, beroende på ålder och mognad.¹⁹⁰

Enligt Lars Ivarsson, rådman vid Stockholms tingsrätt, står det klart att det är den som påstår att våld förekommit som har bevisbördan för detta. Då delas målet i två delar. Domstolen måste dels pröva om våld faktiskt förekommit och dels pröva lämpligheten i vårdnadsfrågan.¹⁹¹

Vid bevisprövningen bör bevisning som uttrycker barnets behov respektive barnets intressen medvetet vägas mot varandra, i syfte att fastställa det som kan anses vara det enskilda barnets bästa i ett konkret fall. Genom detta förfarande tillmötesgår man grundläggande rättssäkerhetskrav. Den enskilde bör alltså själv ges möjlighet att få veta i vad mån domstolen har beaktat olika uppgifter om barnets behov och intressen vid bevisprövningen. Om domstolen lägger vikt vid att avge utförligt motiverade domskäl, säkras således den enskildes insyn. Om en förälder anser att avvägningen av

¹⁸⁷ Mattsson T., 2002, s. 35 f.

¹⁸⁸ 6 kap. 5 §, 2 st. föräldrabalken (SFS 2006:458)

¹⁸⁹ Prop. 2005/06:99, s. 48 f.

¹⁹⁰ 6 kap. 2a § och 5 §, 2 st. föräldrabalken samt Prop. 2005/06:99, s. 40.

¹⁹¹ SVD 2005-11-02, Flera chanser att lösa tvister före domstol.

barnets bästa i det enskilda fallet inte är tillfredsställande kan denne överklaga domslutet.¹⁹²

6.2 Bevisbördan i mål om vårdnad, boende och umgänge

Bevisbördan ligger enligt allmänna processuella principer på den av parterna som kan ses som den bevisskyldige parten. Lindell förordar att en s.k. överviktsprincip används av domstolen i tvistemål. Den är, enligt hans åsikt, lämplig även i indispositiva mål som mål om vårdnad, boende och umgänge.¹⁹³ Bevisbördefrågor får ofta stor aktualitet i ett tvistemål, men trots detta saknas ofta vägledande prejudikat på området. Detta kan, enligt Ekelöf, bero på att det inte krävs av domstolarna att de uttalar sig hur de bedömt dessa frågor, så länge de har de domskäl som krävs för att grunda domslutet.¹⁹⁴

Utrymmet för bevisbörderegler är dock begränsat inom den indispositiva rätten. Till stor del är bevisbördan beroende av den materiella presumptionens tyngd, alltså utgången av en bedömning av barnets bästa när det gäller mål om vårdnad, boende och umgänge. En bedömning av bevisbördans överensstämmelse med den materiella regelns ändamål blir avgörande, när andra regler saknas.¹⁹⁵ Den aktuella materiella regeln i mål om vårdnad, boende och umgänge, blir som ovan nämnts, barnets bästa.

Bevisreglerna bör dock förstärka de materiella reglerna, såsom förhärskande materiella presumtioner om barnets bästa. Detta innebär, enligt Schiratzki, att bevisbördan placeras på den av parterna som yrkat en utgång som inte är förenlig med rådande presumtioner.¹⁹⁶ Hur detta skall tolkas enligt nuvarande lagstiftning, som tydliggör att det exempelvis inte skall finnas någon presumtion för eller emot gemensam vårdnad, kommer att diskuteras mer ingående i analysavsnittet.

6.3 Bevisvärdering i mål om vårdnad, boende och umgänge

Rättens värdering av bevisningen skall vara objektiv och grundas på analys och värdering av varje enskilt bevis, som förekommer i processmaterialet. I praktiken kan det dock finnas stora avvikelser från en domare till en annan vad det gäller just uppfattningar inom områden som moral, politik, sociala

¹⁹² Mattsson T., 2002, s. 304f.

¹⁹³ Lindell B., Civilprocessen, s. 502.

¹⁹⁴ Ekelöf P-O, Rättegång IV, 6 uppl., 1992, s. 84.

¹⁹⁵ Ekelöf P-O, 1992, s. 86.

¹⁹⁶ Schiratzki J., 1997, s. 265.

beteendemönster liksom i förmåga att tillämpa olika kunskapsteoretiska metoder (t.ex. logik).¹⁹⁷ Om domarens intuition tillåts spela en avgörande roll vid värderingen ökar fördomarnas spelrum och därmed också risken för materiellt felaktiga domar.¹⁹⁸

Det finns en klar risk i att allt som rättsens ledamöter kan uppfatta som ”avvikande” från deras respektive uppfattning av vad som är ”normalt” lastas den part som på något sätt bryter denna bild. I forskningen kallas detta ”principen om den antagna likheten”, vilket innebär att bedömaren utgår ifrån sig själv när det gäller att bedöma normalt beteende.¹⁹⁹

Grundsatsen att *varje bevis ska värderas för sig*, är central för den bevisvärdering, som vill göra anspråk på att vara i någon grad objektiv. Domaren skall alltså inte snegla åt ”vartåt det lutar” när han värderar de enskilda bevisen i målet. Ändå är det helhetsbedömningen, sammanvägningen av de enskilda bevisen gentemot ett beviskrav, som är själva essensen i bevisprövningen. Det finns inte någon metod som helt utesluter subjektiva inslag i denna värdering, utmaningen blir istället att försöka minimera riskerna för fel vid sammanvägningen.²⁰⁰

Bevisvärderingen kompliceras av att barnets bästa dels måste tolkas dels bevisas i en process om överföring av vårdnad. Eftersom begreppet barnets bästa inte innehar några absoluta bedömningskriterier är domstolen hänvisad till att i varje enskilt fall göra en helhetsbedömning. I princip innebär det att ett oändligt antal faktorer kan komma att tas i beaktande. Vilka materiella rättsfakta som skall åberopas och bevisas kan därför variera från fall till fall och även förändras under processens gång.²⁰¹

Schiratzki menar att bestämmelserna om överföring av vårdnad är exempel på att en integrering av frågor om tolkning av rättsregler och frågor om bevisvärdering sker i lagstiftningen. Lagtextens sammanblandning av lagtolkning och bevisning ger, enligt Schiratzki, tydliga utslag i praktiken. I en process om överföring av vårdnad sker ofta en ömsesidig påverkan av tolkning av rättsregler och bevisvärdering i såväl partsinlagorna som i rättsens bedömning.²⁰²

Det står klart att det inte är alldeles ovanligt att olika instanser kan stå för vitt skilda tolkningar av barnets bästa i sin bevisvärdering. Ett exempel är ett hovrättsfall, där de båda instanserna utifrån samma beslutsunderlag värderat bevisningen och tolkat vad som är att anse som barnets bästa i princip motsatsvis. I tingsrätten erhöll en part vårdnaden, medan hovrätten, utifrån

¹⁹⁷ Diesen Christian, Utevarohandläggning och bevisprövning i brottmål, 1993, s. 383f.

¹⁹⁸ Diesen C., 1993, s. 385.

¹⁹⁹ Diesen C., 1993, s. 443.

²⁰⁰ Diesen C., 1993, s. 431.

²⁰¹ Schiratzki J., 1997, s. 265.

²⁰² Schiratzki J., 1997, s. 266.

samma bevisning, ansåg den andre parten vara bättre lämpad att vara barnets vårdnadshavare.²⁰³

Av publicerad praxis framgår således att olika tolkningar av barnets bästa kan komma att ligga till grund för parternas yrkanden och för domslutet. Prövas målet i flera instanser, kan det förekomma skilda tolkningar i de olika instanserna.²⁰⁴

Utgången i ett mål om vårdnad, boende och umgänge verkar, enligt Schiratzki, ofta vara mer beroende av tolkningen av rättsfrågan barnets bästa än av bevisningen av bevistemat barnets bästa.²⁰⁵

6.3.1 Särskilt om bevisvärdering av sakkunnigutlåtanden

Om flera sakkunnigutlåtanden förekommer, med olika bedömningar, har rätten att värdera säkerheten i respektive utlåtande. I värderingsprocessen skall rätten inte betygsätta den skadebedömning och den riskbedömning som specialistläkare och andra sakkunniga personer gjort. Det är utanför ramen för domarens kompetens. Vari ligger då skillnaden mellan att värdera utredningens kvalitet och de enskilda utredarnas kvalitet, undrar Mattsson. Hon besvarar denna fråga, angående tvångsingripande enligt LVU, på följande sätt. Rätten kan inte bedöma riktigheten i resultat som bygger på utredares yrkeskompetenser. Däremot kan rätten göra två andra sorters bedömningar av utlåtandet. För det första skall rätten ta ställning till om den av psykiatrikern påstådda skadeeffekten är sådan att den omfattas av rättsregeln. För det andra skall rätten ta ställning till om skaderisken är av en sådan karaktär att den utgör en ”påtaglig risk” i enlighet med lagen rörande dessa ingripanden.²⁰⁶

Vid bedömningen av om en sådan påtaglig risk föreligger kan rätten värdera psykiatrikerns utlåtande genom att dels studera hur säker ståndpunkt psykiatrikern har i frågan, dels jämföra utlåtandet med andra, kanske kolliderande, utlåtanden. På så sätt värderar rätten sakkunnigutlåtandet utan att ifrågasätta den sakkunniges (läkarvetenskapliga eller på annan kunskap baserade) resultat. Domstolen bedömer härigenom enbart om kravet i LVU (påtaglig risk att barnet kommer att skada sin hälsa eller utveckling) är uppfyllt.²⁰⁷

Regeringsrätten har uttryckt sig uppleva svårigheter i att värdera olika sakkunniga personers uttalanden. Man menar att värderingen kompliceras ytterligare av den förvirrade begreppsbyggnad som de olika sakkunniga använder sig av. Begreppen som används för att förklara säkerheten i

²⁰³ RH 1992:78

²⁰⁴ Schiratzki J., 1997, s. 268.

²⁰⁵ Schiratzki J., 1997, s. 265.

²⁰⁶ Mattsson T., 2002, s. 313f.

²⁰⁷ Mattsson T., 2002, s. 314.

resultaten är alltför många och verkar användas på olika sätt av de olika sakkunniga.²⁰⁸

Det har uttalats kritik i doktrinen angående hur rätten bedömer olika sakkunnigutlåtanden. Ilse Wetter, återgiven av Titti Mattson, menar att sakkunnigutlåtanden tillmäts olika vikt i olika domstolar. Wetter anför att länsrätten brukar ta större hänsyn till sakkunnigutlåtandet än till socialnämndens egen utredning. En trolig orsak till detta är, enligt Wetter, att domstolen har olika inställning till olika yrkesutövare. Sedan gammalt har läkare högre status än socionomer. Inom socionomkåren finns en uppfattning, att en utredning ifrågasätts om den utförts av en socionom, medan ett intyg eller ett yttrande från en psykolog eller läkare får betydande relevans.²⁰⁹ Även Christian Diesen tar upp problematiken med att s.k. professionella vittnen särbehandlas i domstolen. Han vänder sig starkt emot att dessa per automatik skall erhålla någon slags ”trovärdighetsbonus”, utan rätten bör enligt honom tvärtom vinnlägga sig om att behandla de här vittnena enligt samma måttstock som andra vittnen.²¹⁰

6.3.2 Bevisvärdering vid oförenliga uppgifter från parterna

Ett annat spørsmål, som Titti Mattsson diskuterar är frågan hur bevisvärdering bör göras när det föreligger oförenliga uppgifter från parterna. Praxis har fastslagit en förutsättning för bevisningen i mål rörande tvångsvård av barn, nämligen att den skall vara färsk för att tillmätas betydelse vid bevisvärderingen.²¹¹ Vad som har förelegat tidigare kan vara väsentlig bakgrundsinformation för rätten, men skall inte utgöra underlag för prövningen huruvida tvångsvård skall meddelas eller ej.²¹²

6.4 Beviskrav

Såsom tidigare påpekats ingår det i rättens ansvar att tillse att målet blir så fullständigt utrett som dess beskaffenhet kräver. För att domstolen skall kunna fatta ett rättssäkert beslut krävs ett gediget och tillförlitligt beslutsunderlag. Frågan om vilket beslutsunderlag som krävs för att detta utredningskrav skall vara uppfyllt har samband med vilket *beviskrav* som skall ställas i målet. Beviskravet är den måttstock som rätten använder sig av när den skall ta ställning till om den i målet införda bevisningen är tillräcklig. Detta krav är normativt och kan vara angivet i lagen. I andra fall framgår beviskravet inte klart utan får utläsas av förarbeten och rättspraxis. När fall uppkommer där ovanstående inte låter sig göras, rekommenderar

²⁰⁸ Mattsson T., 2002, s. 316.

²⁰⁹ Mattsson T. 2002, s. 314, fotnot 1054.

²¹⁰ Diesen C., 1993, s. 469.

²¹¹ Se exempelvis RÅ 1992 not. 640

²¹² Mattsson T., 2002, s. 320 f.

Ekelöf att rätten använder ”styrkt” som generellt krav på bevisningens styrka.²¹³

Problemet med beviskravet är dock inte löst i och med att man har hittat rätt i den s.k. sannolikhetskalan. Nästa uppgift är att tolka innebörden av begreppet. Särskilt i de osäkra fallen där det inte är uppenbart för lågt eller uppenbart tillräckligt krävs en aktiv tolkning av vad som avses med det gällande kravet.²¹⁴

Utredningens tillräcklighet är beroende av det krav på bevisningen som ställs. Vilka krav man uppställer beror i sin tur på hur angeläget det är att kunna fatta beslut i ett ärende. Utredningsfrågor och bevisprövningsfrågor är beroende av varandra och svaren bygger till stor del på den grundläggande inställningen man har till tolkning och förståelse av den rättsliga frågan i ett större sammanhang. Det är svårt att precisera vad som krävs i sak för att beviskravet skall vara uppfyllt. Vad som är väsentligt underlag i ett mål kan vara otillräckligt i ett annat. Även om man gör gällande att i första hand tillse barnets rättssäkerhet, integritetsskydd och autonomi är det inte möjligt att fastslå vad som fordras härför.²¹⁵

Mattson anger några allmänna faktorer som kan fungera som vägledning för att bestämma huruvida beslutsunderlaget i LVU-mål uppnått beviskravet. En sådan faktor som kan avgöra utredningens tillräcklighet i förhållande till beviskravet är källorna (eller bristen på källor) i utredningen. Viktiga och avgörande källrapporteringar kan härröra från en specialist, men även från barnet självt. Saknas det uppgifter från det litet äldre barnet kan man hävda att utredningen inte uppfyller kraven på ett allsidigt belyst beslutsunderlag. Dyliga faktorer kan medföra att rätten, när den har värderat den bristande sakutredningen, kan avkräva ytterligare utredning alternativt förklara att beviskravet inte är uppfyllt.

En annan faktor är hur samstämmiga uppgifterna i utredningen är. Tenderar samtliga uppgifter att luta åt samma håll, ökar tillförlitligheten i det påstådda förhållandet och utredningen kan anses tillräcklig relativt snabbt. Är däremot uppgifterna om förhållandena oförenliga och barnets situation svår att få klarhet i, behövs ytterligare utredning för att beviskravet skall anses uppfyllt.²¹⁶

Utredningskravet har direkt samband med det beviskrav som rätten uppställer i målet. Nivån på detta beviskrav torde, på samma sätt som utredningskravet, i viss mån kunna påverkas av barnets integritetsskydd och autonomi.²¹⁷

²¹³ Mattsson T., 2002, s. 305 och Ekelöf, Boman, Rättegång IV, 6 uppl., s. 62.

²¹⁴ Mattsson T., 2002, s. 305f.

²¹⁵ Mattsson T., 2002, s. 306f.

²¹⁶ Mattsson T., 2002, s. 307.

²¹⁷ Mattsson T., 2002, s. 310.

7 Intervjuer med praktiskt verksamma i processen

I ett försök att skapa en mer nyanserad och verklighetsförankrad bild av problematiken kring beslutsunderlag och utredningsansvar i mål om vårdnad, boende och umgänge, har jag valt att genomföra ett antal intervjuer med praktiskt verksamma aktörer.

Sammanlagt har åtta stycken intervjuer genomförts, enligt fördelningen tre domare, tre vårdnadsutredare och två advokater. Det har inte uppställts någon ambition och heller inte funnits möjligheter att utifrån dessa intervjuer skapa mig någon statistiskt säkerställd bild. Min ambition har varit att få verklighetsförankrade synpunkter att ställa upp mot den teoretiska bakgrunden för ämnesområdet.

Intervjuerna har skett muntligen och enskilt vid personliga besök hos aktörerna på deras respektive arbetsplatser. Diskussionen har sedan i stort sett rört sig kring ett antal olika frågor, anpassade efter respektive yrkeskategori. Samtliga intervjuade personer har efter respektive intervju givits möjlighet att läsa och ha synpunkter på min skriftliga sammanställning av intervju svaren.

För att anpassa denna redovisning för läsaren och inte göra texten onödigt utdragen eller tungrodd har jag tagit mig friheten att redovisa svar och synpunkter från de olika intervjuerna i förkortad och sammanställd form, uppdelad på de tre olika yrkeskategorierna. Samma eller liknande åsikter har sammanfogats, för att undvika onödiga upprepningar i texten.

I både förberedelsestadiet och i de interimistiska besluten, består rätten endast av domaren som ordförande. Vid en eventuell huvudförhandling utökas rätten, normalt sett, till att även omfatta nämndemän. Eftersom det är domaren som får den övergripande blicken över mål om vårdnad, boende och umgänge och som likaså står för den juridiska sakkunskapen, är det enbart domarna som intervjuats i denna redovisning.

Socialtjänstens utredare arbetar i de flesta fall i par när de utför en utredning om vårdnad, boende och umgänge. De här redovisade intervjuerna har dock skett individuellt och utredaren har även uppmanats att ta ställning utifrån sina egna individuella erfarenheter av utredningsarbetet.

7.1 Domare

Vad består beslutsunderlaget av i mål om vårdnad, boende och umgänge?

Beslutsunderlaget är betydligt svårare när det gäller de interimistiska besluten än när det gäller underlaget till själva domarna i dessa mål, är den allmänna åsikten bland de intervjuade domarna.

De avfärdar dock konsekvent att det skulle vara önskvärt att parterna fick lov att föra bevisning redan i förberedelsestadiet, innan det interimistiska beslutet fattas. En domare medger att det interimistiska beslutet ofta får stor inverkan även på en senare dom, men att man ändå måste se det som ett tillfälligt beslut, som mycket väl kan komma att ändras.

En domare tar upp att det tyvärr kan bli missvisande resultat när föräldrarna redan har flyttat isär, vilket oftast är fallet, när de väl kommer till domstolen. Den förälder som stannar kvar i bostaden har, genom den starka kontinuitetstanke som råder, ett bättre läge att få åtminstone det interimistiska boendet. En annan domare ser det som barnets bästa att barnen drabbas i så liten utsträckning som möjligt genom att de får bo kvar i sitt ursprungliga hem. Den förälder som bor kvar är i nästan samtliga fall ändå den förälder som står barnen närmast.

Underlaget till domslutet består av att parterna hörs, med eller utan sanningsförsäkran. Vissa domare tycker att det är en viss fördel med sanningsförsäkran, genom att parterna så att säga får höra allvaret i förhörssituationen högt för sig själv. Andra brukar försöka få båda parter att avstå från att avlägga en sådan, eftersom den har så liten praktisk betydelse och därför tenderar att bli ett onödigt moment.

Vårdnadsutredningen är självklart det viktigaste underlaget, eftersom det ger den mest objektiva och djupgående informationen. Det faktum att vårdnadsutredningar ofta tar lång tid att utföra tas upp som ett stort problem av en domare. Det anses drabba processen och barnet onödigt mycket, enligt denne.

En annan domare har dock åsikten att den långa tidsutdräkten när det gäller vårdnadsutredningar inte alltid är av ondo. Denne domare anser att det kan vara en större vinst för barnet om föräldrarna kan komma överens och ibland kan just den långa väntetiden leda till att parterna enas utanför processen, innan utredningen är klar.

Ser beslutsunderlaget olika ut vid olika mål, alltså finns det skillnader mellan mål om vårdnad, boende respektive umgänge? Ser beslutsunderlaget olika ut för barn i olika åldrar etc.?

Nej, det är ungefär det samma. Visst kan det förekomma gradskillnader, man fokuserar lite annorlunda i rena umgänges mål än i de mål som gäller

vårdnad och boende. De senare har ju en mycket större inverkan på barnets liv. I vårdnadsutredningar för de äldre barnen finns ofta fler direkta uppgifter om vad de anser om olika alternativ. Det är viktigt att ta intryck av vad som framkommer om barnets vilja i dessa utredningar.

Finns det någon generell struktur bakom bedömningarna i dessa mål eller sker s.k. In casu-bedömningar, utan större likheter?

Domarna är noga att poängtera att varje fall är unikt, med särskilda omständigheter och förutsättningar. Man försöker därför att anpassa bedömningarna efter varje fall.

En domare funderade över om det kanske skulle vara bra att ha någon slags gemensam grundstomme för bedömningarna, för att säkra förutsebarheten, men återkom ändå till att det är svårt att utföra några generella grepp i dessa mål.

En annan domare hävdade att vårdnadsutredarna ofta använder sig av strukturer och mallar i deras arbete med vårdnadsutredningarna, vilket gör att det är ännu mer viktigt att som domare försöka betona det unika i varje fall.

”Barnets bästa” som kriterium. Finns det olikheter i presumtioner/kriterier när det gäller vårdnad, boende respektive umgänge?

Man anpassar sig efter rådande uppfattningar om barnets bästa i olika situationer. I detta finns förstås ett stort antal aspekter att ta hänsyn till, vilket kan göra det svårt.

Kraven tenderar enligt domarna, och bör så även få göra, att ställas högre när det handlar om växelvist boende och sådana former som kräver mycket av bägge föräldrarna. Ett sporadiskt umgänge är ju inte lika ingripande i barnets liv och man därför ”i princip” vara mer flexibel vad det gäller bedömningen.

En av domarna menar att när man kan utläsa en stabilt uttryckt bild av ett barns vilja, måste man generellt sett även se det som barnets bästa. Sedan kan det vara svårt hur man i domskrivningen handskas med barnets vilja.

Enligt den nya vårdnadslagstiftningen skall vårdnadsutredarna lämna förslag till beslut, om det inte är olämpligt. Vad anser man från domstolens sida om detta?

Samtliga domare anser att detta i praktiken inte är någon större förändring mot tidigare. Även innan den nuvarande lagstiftningen hände det ofta att utredarna gav förslag till beslut. Ibland skedde detta indirekt, genom konsekvensbeskrivningar eller dylikt.

Domarna anser att de självklart tar intryck av utredarnas bedömning, men vill ändå poängtera att de slutgiltiga besluten inte alltid behöver följa utredarnas åsikter i ärendet.

Enligt föräldrabalken 6:19, skall rätten se till att frågor om vårdnad, boende och umgänge blir *tillbörligt utredda*. Hur resonerar man som domare kring detta utredningskrav?

Utredningskravet anses allmänt sett innebära att man som domare initierar de utredningar som krävs. Generellt sett är det, enligt domarna, vanligt att begära att en utredning ska verkställas, men det är ovanligt att ge några direkta direktiv för utredningsarbetet.

Snabbupplysningar är enligt en domare egentligen ett alltför bräckligt underlag, men det ses samtidigt som det enda vettiga alternativet. Samme domare berättar att denne snabbt brukar få en ganska god bild av vilken form av utredning som är nödvändigt i ett specifikt fall.

En domare berättar att han ofta, även i tiden före nya vårdnads- lagstiftningen, brukat poängtera att snabbyttrandet bör ta upp barnet.

Utredningskravet kan också handla om att få parterna att framställa rätt sorters yrkanden. Eftersom parterna i dessa mål i den stora majoriteten av fall har ett ombud brukar det inte vara några problem för dem att få fram vittnesbevisning i den mån som behövs.

Hur lägger man upp och motiverar domstolens bedömning i förhållande till två jämbördiga och lämpliga föräldrar? Hur gör man om de båda föräldrarna vill ha ensam vårdnad?

Samtliga domare anser till att börja med att frågan är mycket tillspetsad och att situationen är ovanlig i praktiken.

De mest jämbördiga och lämpliga föräldrarna ser vi aldrig i domstolen, de löser konflikten, säger en av domarna. En annan domare påpekar att man får försöka tvinga föräldrarna att enas. Det ligger i barnets bästa att få dem att enas. Problemet ligger hos föräldrarna och det ligger i domarens roll att försöka sätta ”rätt” fokus på processen, nämligen att barnets bästa skall vara styrande och inte den bitterhet som finns mellan parterna.

Hur bedömer man trovärdigheten hos föräldrarna i ett mål?

Trovärdigheten är alltid central i tvister och som domare är man van att ständigt ta ställning till sådana frågor, säger samtliga domare. En domare menar att det är just genom trovärdighetsbedömningen som en svår tvist kan vara lämplig att föra inför domstol och en rätt som är van att avgöra den typen av frågor.

En domare säger att man oundvikligen skapar sig en bild av trovärdigheten direkt man träffar parterna. Det ligger mycket i deras sätt att prata om barnet och konflikten. Man kan se vem som är mest beredd att ge avkall på egna intressen till förmån för barnet.

Barnets bästa är här, som en domare uttrycker det, alltför ofta egennyttan klädd i finkostym. Detta lyser dock igenom förr eller senare i processen. En van domare upptäcker när kostymen ”glider av”.

Föräldrarna kan se samma händelse på oerhört olika sätt, utan att någon av dem ljuger om händelsen, tydliggör en domare. Människor är olika och upplever saker olika, det är det svåra i bedömningen.

Hur förhåller man sig från rättens sida till riskbedömningar om huruvida barnet eller en förälder far illa p.g.a. våld eller dylikt, i relation till risken för en förälders rena smutskastning?

Detta ses som ett svårt dilemma. Generellt sett ser man till om händelserna är polisanmälda eller inte. En positiv sak i den nya lagstiftningen är att den tar större krafttag mot våld även i barns närhet, tycker en domare.

En domare efterfrågar i ett sådant riskfall någon form av stödbevisning. Annars anser man sig inte kunna lägga denna risk till grund för ett beslut. Det finns tillfällen när beviskraven bör ställas betydligt högre och där man som domare inte alls kan beakta en parts anklagelser utan att också en fällande dom finns att hänvisa till i bedömningen.

En annan domare funderar över om en person verkligen blir mer olämplig som förälder genom exempelvis våld som skett ”i stundens hetta” vid ett tillfälle. Förmodligen säger en sådan enskild händelse inte någonting om den personens lämplighet som förälder, besvarar domaren sin egen fråga.

Vittnesbevisning i domstolen. Hur resonerar man som domare kring bevisning i dessa mål? Hur ser man på olika typer av vittnen: vårdnadsutredaren? sakkunniga? närstående? barnet?

Objektiva, utomstående vittnen har ofta stor betydelse. Det kan röra sig om dagispersonal, skolpersonal eller dylika personer. När det gäller vårdnadsutredaren som vittne skiftar åsikterna mellan domarna. Enligt vissa domare är det mer regel än undantag att vårdnadsutredaren, påkallat av någon av parterna, hörs som vittne.

Andra domare ser det som mindre vanligt förekommande och att det bara är i mycket svåra fall som utredaren kallas att höras. Det framkom även att en del domare generellt sett är negativa till att utredaren hörs som vittne, eftersom man anser att utredningen är den som skall gälla som underlag. Annars underminerar man, enligt denna åsikt, själva utredningens styrka som bevisning. En domare säger att han alltid brukar försöka avstyra att vårdnadsutredaren hörs som vittne, genom att tala med parternas ombud.

Det har även hänt att han formellt har avvisat sådana vittnesförhör som onödig bevisning. Andra sakkunniga, som ex. psykologer, är mindre vanligt förekommande. Om de har träffat barnet mycket, kan deras kunskap vara mycket värdefull, anser de flesta av domarna.

Närstående vittnen, ex. släktingar, är mycket vanligt förekommande enligt domarna. Dock ser man att de successivt minskar i antal och det tror man kan bero på att de bättre familjerättsadvokaterna numera vet att närstående sällan gör nytta som bevisning. Även här har domare ofta förmått parterna att avstå från att kalla närstående, vilket lett till att man inte behövt avvisa dem formellt.

Generellt sett är domarna eniga om att det är lämpligast att barnet endast får komma till tals i yttranden och vårdnadsutredningar. Motståndet mot barn som vittnen är mycket utbrett hos samtliga. Om man tillåter barn som vittnen skall det vara äldre barn och mycket speciella omständigheter. En domare berättar dock att denne till och med avvisat en 16-åring som ville vittna.

Hur upplever man sin domarroll i mål om vårdnad, boende och umgänge? Skiljer rollen sig i jämförelse med hur den upplevs i andra typer av mål?

Alla domare är ense om att dessa mål är speciella och kräver både erfarenheter och insikter. En domare uttrycker det som att det här är mål som ”tar mycket kraft”. Man måste verkligen *engagera sig*, på ett annat sätt än i andra mål, säger en annan. Inlevelseförmågan är mycket viktig.

Generellt sett anser domarna det som mindre lyckat när de här målen går till huvudförhandling och tvingar fram en dom. Det ses i princip alltid såsom bättre att överenskommelser nås mellan parterna tidigare i processen.

Hur ser man på den nya vårdnadslagstiftningen ur domarperspektiv?

Ingen av domarna tycker att den nya vårdnadslagstiftningen innebär några större skillnader. Det är förstås logiskt att lägga verkställigheten på tingsrätterna, säger en domare, även om det förstås ökar belastningen. Förhoppningen är att det skall leda till effektivitetsvinster i förlängningen.

En domare hävdar att det enbart är lagstiftning som kommit ikapp den praxis som rått i underrätterna. De fåtal domar från Högsta domstolen som finns har inte speglat den syn på samarbete och vårdnad som i själva verket funnits i lägre rätter.

Det anses som positivt att barnet skall höras även i snabbyttrandet, även om man ser det som negativt att det kommer att kräva ännu mer tid i anspråk.

7.2 Socialtjänstens vårdnadsutredare

Vad består utredarens beslutsunderlag av i mål om vårdnad, boende och umgänge?

Samtliga vårdnadsutredare poängterar att barnets behov är det givna fokuset i en utredning. Alla inblandade parter uppmanas att fokusera på barnet och dess nutid och framtid.

Självfallet görs registerkontroll av familjen, och vid behov begärs också polisregisterutdrag. Man kontaktar även socialförvaltningen på andra orter där familjen har bott. I övrigt består beslutsunderlaget av dokumentation från individuella samtal med föräldrarna. Man vill i beslutsunderlaget inte blanda in irrelevanta fakta om ”gamla synder”. En utredare berättar att man däremot brukar be föräldrarna att kort redogöra för anledningarna till att förhållandet tog slut.

Utredarna är relativt ense om att man genomför enskilda barnsamtal från c:a 3 års ålder. Detta kan dock variera, men försöker ta hänsyn till barnets mognad i det enskilda fallet. Ett flertal intervjuer sker och man försöker hålla dessa på en neutral plats, exempelvis socialkontoret. När det gäller yngre barn, analyserar man istället, utifrån barnets upplevelse av sin egen situation och relationen mellan barnet och respektive förälder. Intervjuer sker även regelmässigt med andra professionella aktörer i barnets närhet, ex. lärare eller dagispersonal. Därefter görs en sammanfattande bedömning av barnets situation.

Ser beslutsunderlaget olika ut vid olika utredningar? Ex. beroende på barnets ålder etc.

Det verkar, enligt utredarna, inte finnas någon generell skillnad i beslutsunderlagets upplägg, men det framkommer ändå att barnets ålder spelar en viss roll för hur det ser ut. Man gör ingen speciell skillnad mellan barn i olika åldrar. Dock måste man ta hänsyn till att barnet har skiftande behov beroende på ålder. I yngre år kan referenspersoner som förskolepersonal väga tyngre. I takt med att barnet blir äldre blir barnets egna åsikter och vilja viktigare.

En utredare berättar att man kan tvingas väga betydelsen av intervju med ett litet barn med nödvändigheten i att få fram information om risker att barnet far illa. Vid stark oro för att sådana risker föreligger anses det bättre att, med domstolens tillåtelse, bordlägga hela utredningen och sända ärendet för utredning inom en annan del av socialförvaltningen i enlighet med socialtjänstlagens regler.

Finns det en generell struktur bakom en bedömning eller sker s.k. In Casu-bedömningar, utan större likheter?

Det verkar finnas relativt olika arbetssätt och strukturtankar inom olika socialförvaltningar. Om man använder mallar eller erfarenhetssatser verkar variera mellan de olika utredarna, men klart är att de trots allt återkommer till vissa koncept i sina utredningar.

En utredare redovisar att det uppenbart kan finnas generella likheter i det att arbetssättet är likartat. Man arbetar utifrån vissa på förhand givna kriterier/rubriker för att skapa struktur. Bedömningsgrunder kan då exempelvis vara: hur ser konflikten ut, hur ser respektive förälder på konflikten samt hur ser deras syn på barnets förhållanden i framtiden ut.

En annan utredare poängterar att man aldrig kan ha en särskild mall eller stereotyp, utan varje fall bedöms utifrån dess specifika villkor och förutsättningar. Generellt utgår man dock alltid från barnets bästa, barnets vilja och önskemål.

Utredaren återkommer ändå till att det givetvis finns vissa mönster som går igen i alla dennes bedömningar. Centralt är att se till den faktiska omsorgen om barnet. Finns det en tydlig trygghet och stabilitet för barnet? Bli barnet sett av föräldern? Tillgodoses barnets sociala och psykologiska behov på ett betryggande sätt? Identitetsskapande är en viktig ingrediens.

”Barnets Bästa” som kriterium. Finns det olikheter i presumtioner/kriterier när det gäller vårdnad, boende respektive umgänge?

Ja, svarar samtliga utredare. Man är likaså helt ense om att kriteriet generellt sett blir svårare att uppfylla för den som kräver vårdnad än för den som enbart kräver umgänge. Som en utredare uttrycker det: Kräver en förälder ensam vårdnad och allt boende skall kriterierna sättas väldigt högt. Barnets bästa skall då helt och hållet kunna tillgodoses av endast denna förälder ensam.

En annan utredare berättar att för ensam vårdnad i relation till gemensam vårdnad är det ett viktigt kriterium, sett ur synvinkeln barnets bästa, att föräldrarnas eventuella brister i samarbetsförmåga inte är sådan att det leder till direkta svårigheter för barnet. Kraven är dock relativt högt ställda för att sådana brister skall leda till beslut om ensam vårdnad. Utredaren poängterar även att barnets upplevelser av situationen är centrala.

Ett växelvist boende skall, enligt utredarna, alltid fungera godtagbart *för barnet* för att överhuvudtaget bli aktuellt. En utredare redovisar oro för att ett mått av ekonomiskt tänkande tyvärr ofta finns hos föräldrarna vid begäran om växelvist boende och det är en realitet som man måste ta i beaktande. Utredaren menar att om det finns ett yrkande om växelvist boende, bör det klart framgå att ett sådant är till fördel för *barnet*.

När det gäller spädbarn och växelvist boende finns det särskilda moment att ta hänsyn till. Eftersom mamman oftast fungerar som s.k. första vårdare för barnet, får detta självfallet betydelse, liksom om pappan varit närvarande

och delaktig. Det är viktigt att båda föräldrarna har insikter i barnets utvecklingspsykologiska behov, särskilt när det gäller omsorgen om spädbarn. Gäller det ett litet barn som är under 2 år utgår man, enligt en av utredarna, generellt sett från att mamman är en lämpligare boförälder. Växelvist boende är absolut inte lämpligt i ett sådant fall.

Utredarna menar unisont att när det gäller *umgänge* finns det olika grader av barnets bästa, beroende på hur omfattande umgänge som föräldern kräver och hur formerna för detta är tänkta. Gäller det ett reglerat umgänge med en närvarande kontaktperson kan barnets bästa bevakas av kontaktpersonen. En mindre lämplig förälders umgänge med barnet kan på så vis, tack vare kontaktperson, säkerställas ur barnets bästa- synpunkt. Även när det rör sig om kortare umgängen, utan kontaktperson, kan dessa umgängen lättare anses uppfylla kriterierna för barnets bästa, i relation till vad som skulle krävas vid en mer omfattande kontakt.

En utredare tar upp att denne har märkt ett särskilt fenomen gällande umgängesfrågor. Nämligen att en förälder som tagit huvudansvaret för barnet under lång tid utan att umgänge med den andre föräldern varit aktuellt, ofta ifrågasätter ett uppstartat umgänge utifrån den andre förälderns tidigare brister. Det centrala är, enligt utredarens åsikt, att barnet får ett umgänge som fungerar utifrån dagens situation. Vad föräldern gjort eller inte gjort tidigare har mindre betydelse.

För att ett umgänge skall fungera är det, i förhållande till barnets ålder och mognad, allt viktigare att föräldrarna har förståelse för barns och ungdomars utvecklingsfaser. En utredare upplever att vuxna har en annan roll i barns liv numera. Föräldrarnas betydelse för barnet förefaller minska snabbare idag i takt med barnets stigande ålder och barnets vänner spelar en större roll på ett tidigare stadie. Äldre barns vilja måste därför tillåtas väga mycket tungt.

Enligt nya vårdnadslagstiftningen skall vårdnadsutredaren lämna förslag till beslut, om det inte är olämpligt. Hur ser man på detta?

Den nya lagstiftningen ses generellt sett som en positiv utveckling, enligt utredarna, men de reella skillnaderna anses ändå som relativt marginella. Redan tidigare har man, enligt utredarna, i de flesta fall lämnat förslag till beslut i samband med redovisningen av konsekvensbeskrivningen. De utredare som undersökt saken närmare har märkt att tingsrätten normalt sett även följer dessa förslag till beslut.

Tidsaspekten tas specifikt upp som en påverkansfaktor. Som en utredare uttrycker sig: Ju mer genomarbetade utredningar, ju mer genomarbetade tenderar även utredarnas och tingsrätternas beslut att bli, vilket resulterar i mer hållbara lösningar. En utredare anser att tidsaspekten alltför ofta tas upp när det gäller vårdnadsutredningar. I själva verket är lång tid vad som krävs för att genomföra en välgrundad utredning. Utifrån ett barnets bästa-perspektiv kan en lång utredningstid, som leder till en bättre utredning istället värna barnet i ett framtidsperspektiv. Utredarens erfarenhet är också

att barn ofta har en stor tålighet och att de därmed inte behöver drabbas av att utredningen drar ut på tiden.

Hur sker urvalet av referenspersoner till en utredning när föräldrarna är oense?

Normalförfarandet när föräldrarna är överens är att utredarna samråder med dem om lämpliga referenspersoner till utredningen. När föräldrarna är oense bestämmer utredarna själva vilka som skall höras som referenspersoner, det kan då ofta bli fler personer än i de fall där föräldrarna är eniga

Referenspersonerna består, som ovan nämnts, av olika professionella aktörer som finns kring barnet. Dessa personer väljs ut av utredaren. Det vanligaste är att skolpersonal och förskolepersonal tillfrågas. Om en förälder inte vill ha någon av dessa vanligaste professionella aktörer som referensperson, måste han/hon förklara varför och ha en mycket god anledning. En utredare berättar att det även har hänt att en förskola vägrat ställa upp som referenspersoner. Närstående personer som referenspersoner är inte längre vanligt. En utredares uppfattning är att folk generellt sett numera är bättre införstådda i vilka krav som ställs och vad som är lämpligt.

Hur lägger man upp och motiverar sin bedömning i förhållande till två jämbördiga och lämpliga föräldrar?

Utredarna anser att det generellt sett aldrig brukar vara helt jämbördiga och lika lämpliga parter. En utredare benämner det som förekommande, men exceptionellt ovanligt. När en bedömning måste göras mellan två jämbördiga föräldrar blir framförallt stabilitet och boende viktigt.

Som tidigare nämnts använder utredare sig av olika sätt och modeller för att lägga upp en bedömning. En utredare berättar att denne brukar använda sig av en metod bestående i djupgående intervjuer med föräldrarna för att ta reda på vilka sorts resurser respektive förälder innehar, i form av främst tillgänglighet, emotionalitet, tid, kunskap, ekonomi etc. Sedan får utredaren försöka utröna hur de eventuella resursöverskotten ser ut hos respektive förälder. Hur deras relation till det enskilda barnet ser ut, men även hur relationerna till andra personer är. Vilka sorters särskilda resurser visar en utvärdering att föräldern kan stå för? Är dessa lämpliga i förhållande till barnet?

Utredarna anser överlag att det i allmänhet är ganska oproblematiskt, oftast väger någonting över till en förälders fördel. En utredare exemplifierar det med att en förälder kan uppvisa ett mer genuint intresse för något som barnet gillar att göra eller att en förälder har större insikter i barnets behov etc.

Som tidigare nämnts, finns det hos vissa utredare den bestämda åsikten att när det handlar om ett litet barn, utgår man från att mamman är bättre

lämpad som boendeförälder. Kontakter med personer ur föräldrarnas tidigare liv ger, enligt en utredare, ofta en bra bakgrundsbild av denne.

Hur bedömer man föräldrar utifrån ett trovärdighetsperspektiv?

Utredarnas erfarenheter är att föräldrarna i de flesta fallen är väldigt öppna och samarbetsvilliga. Vid anklagelser från en förälder mot den andre får man först och främst se till yttre bevis, ex. dokumentation, skador och utomstående vittnen till händelser. Visst får man ta en förälders rädsla på allvar, men det är svårt att lägga påståenden till grund för utredningen om det enbart är föräldrarnas uppgifter om den andre föräldrarnas.

En utredare medger att frågan om hur situationen ser ut bakom hemmets stängda väggar här ställs på sin spets. Hur man psykologiskt behandlar sina barn är, som utredaren uttrycker det, en grannliga uppgift att bedöma. Men erfarenhet och kunskap går ofta sanningen väl i spåren.

Genom att ”trigga” föräldrarna vid intervjuer med någon oväntad eller obehaglig fråga kan man utifrån deras reaktioner avläsa en hel del. Att en förälder bryter ihop totalt eller tvärtom visar kyla och likgiltighet ger ofta fingervisningar om en förälders beteende och trovärdighet.

Hur samarbetsamtalen utfallit anses också kunna ge en fingervisning. En utredare berättar att de personer som skött de tidigare samarbetsamtalen regelmässigt brukar uppmanas att ge synpunkter till vårdnadsutredarna. Att exempelvis en av parterna vägrat delta i samarbetsamtalen, utan välgrundad motivering såsom våld eller dylikt, kan ses som problematiskt även för vårdnadsutredningens del. En utredare tar upp en annan problembild. En försvårande omständighet i dessa fall, ur utredningssynpunkt, är att man inte har tillgång eller ens rätt att få information om en förälders psykiska problem. Sekretessen hindrar därigenom utredaren från att till fullo kunna bedöma barnets bästa och föräldrars trovärdighet och förmåga.

Det kan självklart få stor betydelse om en av föräldrarna varit frånvarande från familjen en kortare eller längre tid, menar en utredare. I relation till den förälder som istället stannat kvar hos barnen, har den frånvarande föräldern ett underläge ur trovärdighetssynpunkt. Sedan beror det såklart på vilken form av kontakt den tidigare frånvarande föräldern nu vill få till stånd. Men generellt sett ju längre man varit frånvarande och ju mer man kräver i form av boende och umgänge, desto mer har man också att leva upp till trovärdighetsmässigt.

Hur förhåller man sig till riskbedömningar om huruvida barnet far illa i relation till risken för föräldrars rena smutskastning? Tar vårdnadsutredaren exempelvis ställning utan en polisanmälan?

Det blir såklart en trovärdighetsbedömning. Man får fråga föräldern varför detta inte nämnts tidigare och man får uppmana att anmäla.

Man får förhålla sig varsamt till misstankar och oro som kan finnas. Hur verkar situationen? Hur välgrundade är berättelserna om detta? Hur ter sig barnets berättelser? Vilka indikationer ger professionella personer? Som nämnts ovan lämnar man ärenden för utredning enligt socialtjänstlagen, om man finner det lämpligare än att fortsätta utredningen.

Ur utredningssynpunkt kan det eventuellt verka försvårande för en förälder, särskilt sett ur ett barnets bästa- perspektiv, om man inte velat anmäla tidigare. Det väcker ju, enligt en utredare, självfallet även frågor om hur väl föräldern är i stånd att skydda sitt barn. Allt detta får ju vägas in i en bedömning.

Barnets vilja/ åsikt. Hur djupgående undersökningar sker i syfte att urskilja "barnets verkliga vilja" i förhållande till åsikter/ påverkan från förälder etc.?

Ett barns omedelbara vilja vägs alltid in i en bedömning, dock med medvetande om att denna vilja kan skifta. Generellt sett kan man, enligt utredarnas erfarenheter, lita på barns vilja. Man skriver dock sällan ut deras vilja i klartext, utan den får framgå i resonemanget om barnets bästa istället.

Ibland kan det vara känslig information som barnet redogör för. En utredare beskriver att när man gör bedömningen att uppgifterna är av en sådan grad att de riskerar att barnets relation till föräldern kommer att ta allvarlig skada, kan utredarna välja att redovisa denna information på annat sätt än som något barnet uttryckt. Utredarna tar i dessa fall så att säga på sig barnets roll i utredningen.

När det gäller små barn fungerar, enligt utredarna, s.k. Nallekort²¹⁸ mycket väl för att få fram deras åsikter, känslor och tankar. Det kan vara annorlunda med de litet äldre barnen. Har de en bestämd vilja, tar man upp och diskuterar den mer djupgående. Vill de vara tydligare med sin viljesynpunkt i utredningen, följer man deras önskemål angående detta.

Ibland händer det dock, som en utredare berättar, att barnet har en bestämd åsikt, men uttryckligen säger att man inte har lust att specificera varför man tycker så. Som utredare får man då respektera detta och försöka att nå fram på andra vägar. Kanske behövs fler samtal med utredaren innan barnet känner sig redo att öppna sig. Kanske behöver barnet få en annan utredare, som har lättare att få kontakt med just detta barn. Man får, som en utredare uttrycker det, ta på sig ett visst mått av distans och självkritik ibland.

Barn i åldrarna 13-14 år, är oftast så självständiga gentemot sina föräldrar att de tydligt vågar markera. De berättar vad som är deras bestämda vilja, ex. hos vem de vill bo. Dessa barn talar också om vad som är jobbigt hos en förälder respektive bra hos den andre föräldern.

²¹⁸ Sådana kort visar bilder av nallar som uttrycker olika sinnesstämningar exempelvis glad och ledsen. Barnen får visa sina känslor inför olika situationer med hjälp av dessa.

Som utredare visar man särskild försiktighet vid samtal med barn som lever eller levt i en familj där det förekommit en utpräglad kränkingskultur. Överhuvudtaget är det viktigt att vara varsam när det gäller förekomst av hot och/ eller våld.

Hembesök varvas med besök i skolan och ibland får barnet komma till familjerätten för samtal. Vissa utredare försöker att hålla samtliga barnintervjuer på en neutral plats. Man måste vara mycket varsam med att pressa barnet på vad det tycker. Andra omständigheter kan ofta ge en bra bild av ett barns verkliga vilja, exempelvis barnets beskrivningar av var det trivs bra, har kul, många vänner, aktiviteter etc.

Vad innefattas i snabbupplysningarna? Hörs barnet? Om inte, är det bra eller dåligt?

Snabbupplysningar består, enligt samtliga utredare, av väldigt kortfattad information från registerutdrag och anteckningar från enstaka träffar med föräldrarna. Vid snabbupplysningar träffar man alltid föräldrarna för samtal, om det är möjligt, de vill ju inte alltid komma till samtalen. Barnet hörs normalt inte i snabbupplysningar och det är bra.

Det finns, enligt en utredare, risker med att snabbyttranden blir alltför omfattande och förvandlas till halva vårdnadsutredningar, vilka kan komma att utgöra grund för domstolens definitiva beslut. Som utredaren uttrycker det: Min utredning kan ju vara fyllig trots att den är gjord under kort tid, men det finns risk att de redovisade intrycken inte står sig över tid.

Rutinerna kan dock enligt utredarna komma att ändras, så att barn hörs även vid snabbupplysningarna. Det finns dock farhågor att det kan bli svårt att få ut något av att träffa barnet, eftersom det kräver mer än ett samtal med vuxna. Redan idag är det ju, som sagt, inte ens alltid lätt att få till stånd samtal med föräldrarna under denna korta tid.

Vårdnadsutredaren som vittne i domstol. Hur upplevs denna roll? Skulle man önska mer eller mindre av detta? Vad brukar man höras om?

Det verkar finnas stora variationer i huruvida vårdnadsutredare kallas att vittna i domstolen eller inte. Vissa utredare anser att det är relativt vanligt förekommande att vårdnadsutredaren kallas att vittna i domstol på vissa håll. En utredare uppskattar att denne har hörts som vittne i tingsrätten i kanske hälften av sina fall. Andra utredare säger sig i princip aldrig ha vittnat i tingsrätten eller i sådana fall endast vid särskilt svåra fall. En grundregel är ju, enligt en utredare, att utredningen skall vara så gedigen att den räcker som beslutsunderlag i målet. I vissa komplicerade fall hade det kanske varit en fördel att kallas som vittne för att kunna komplettera utredningen.

Det upplevs dock generellt sett inte som något positivt att vittna inför rätten. Man ser hellre att utredningen tillåts tala för sig. Att vittna upplevs som en svår roll. En utredare berättar, att man lätt kan känna sig tvingad att svara istället för att låta bli, trots att man vet med sig att svaret inte kommer att bli alldeles rättvisande. Ofta skulle man behöva mer betänketid för att kunna förklara.

När en utredare kallas att vittna är det för att höras om s.k. kompletterande frågor rörande utredningen, vilket kan vara en oöverskådlig mängd saker. I högre instanser kan man kallas för att komplettera utredningen, när en lång tid har förflutit sedan den utfördes och domstolen inte har tillgång till något färskt material.

7.3 Familjerättsadvokater

Hur upplevs advokatrollen i dessa mål? Skillnader mot andra mål?

Advokatrollen upplevs som en aning annorlunda i dessa mål. Den rena juridiken kan åtminstone till en början få en något mer undanskymd roll. Kraven på social kompetens och empati ligger oftast högre än i andra mål, eftersom det här rör sig om så personliga ärenden.

En viktig uppgift är att förklara vikten av barnets bästa för klienten. Det gäller att hitta en balans mellan fokus på sin klients bästa och barnets bästa. Det kan ibland vara en stor utmaning, eftersom konflikten ofta kan grunda sig i andra outredda konflikter som parterna har sinsemellan.

”Barnets bästa” som kriterium. Upplevs stora skillnader i tolkningarna av detta kriterium när det gäller mål om vårdnad, boende respektive umgänge? Vad anser du om förutsägbarheten i beslut och domar ang. denna tolkning? Finns det, enligt din uppfattning, tolkningsskillnader för ex. barn i olika åldrar?

Advokaterna är rörande ense om att det kan vara oerhört svårt att förutse utgången i dessa mål och att det är viktigt att redovisa denna problematik för klienterna.

Det anses allmänt att det finns stora variationer i tolkningarna och en teori som framförs är att det beror på att barnets bästa skall ses ur barnets perspektiv. Man ska i den bästa av världar förstå hur barnet uppfattar sin situation och tolkningarna blir här uppenbarligen relativt olika. Visst anser man att det finns vissa återkommande utläsbara trender i tolkningarna. Dock anses ändå som en stor konst att tolka barnets bästa korrekt, eftersom det är ett så glidande begrepp.

Det anses att umgänge i någon form generellt sett brukar bedömas som det bästa för barnet, vilket gör förutsägbarheten lättare för umgänge än för vårdnad och boende.

En av advokaterna framhåller att vid bedömningar av barnets bästa är det viktigt att se till vad det är för barn man har att göra med. Är det viljestarkt och framåt eller blygt och tillbakadraget? Det spelar naturligtvis roll för vad som är att anse som dess bästa. Enligt denne advokats åsikt sker tyvärr inte alltid en sådan bedömning, utan man gör upp en mer generell bild av ett barn.

När det gäller exempelvis de interimistiska besluten, påpekar en advokat, att det sitter en ensam domare och beslutar utifrån ett mycket tunt beslutsunderlag. Det finns således en uppenbar risk att detta kan leda till ett visst mått av godtycklighet.

Att barnets bästa är ett svårgreppbart kriterium visar sig t.ex. genom att en advokat inte anser att barnets bästa tolkas särskilt olika för olika åldersgrupper av barn, medan en annan anser att åldern ofta får viss betydelse för kriteriet.

Hur ser man på beslutsunderlag i beslut, domar och vårdnadsutredningar i dessa mål? Är det generellt sett tillräckligt?

Man ser från advokathåll att det är en stor variation i beslutsunderlagens kvalitet. Vissa vårdnadsutredningar är väldigt bra, genomarbetade och gedigna. Alltför många utredningar liknar dock mest en upprepning av en partsinlaga.

Oftast är bedömningarna av vad som är barnets bästa utförda utifrån ett mycket fåtal träffar med föräldrar och barn. Det varierar även stort i hur väl utredaren har redovisat olika alternativ och konsekvenser för barnet. Generellt sett känns underlaget alltför ofta otillräckligt för att riktigt rättvist kunna fatta beslut som är till barnets bästa. Advokaterna hyser en oro för att domare förlitar sig för mycket på enbart utredningen, vilket kan leda till onyanserade beslut.

De största problemen anses finnas när det gäller underlaget för de interimistiska besluten. Domsluten brukar generellt sett bygga på ett betydligt mer kvalitativt underlag. Problemen ligger i att socialens snabbyttranden är det enda underlaget, förutom partsinlagorna, vid interimistiska beslut. En advokat säger att man ibland, p.g.a. dessa brister, skulle önska att det vore tillåtet att föra ytterligare bevisning även i detta skede av processen.

Hur upplever ni domstolars och utredares syn på jämbördiga, lämpliga föräldrar? Finns det särskilda problem och svårigheter i bedömningarna som borde uppmärksammas?

Det är enligt advokaternas erfarenheter inte alldeles ovanligt att båda föräldrarna är så jämbördiga att det blir leder till svårigheter i bedömningen.

Man upplever att båda föräldrarna ofta är lämpliga som föräldrar och vårdnadshavare. Istället är det, som en advokat uttrycker det, den sociala och ekonomiska situationen runtomkring en förälder som får betydelse.

En av advokaterna tar särskilt upp vårdnadsutredares och domares ofta djupt rotade syn på könsrollerna i ett föräldraskap. Man lyssnar ibland alltför mycket på mammorna, trots att det handlar om jämbördiga föräldrar, som båda två har engagerat sig aktivt i föräldraskapet.

Att små barn står närmare sin mamma är ett ”faktum” som både utredare och domare generellt sett utgår från i sina bedömningar, utan att se till den faktiska situationen. Papporna ses traditionellt sett som andrahandsföräldrar, särskilt vid de interimistiska besluten, vilket ju självklart ger ett stort genomslag även vid senare domslut.

Vad det gäller boendet upplevs det att växelvis boende är en bra lösning för ett barn som har två jämbördiga och lämpliga föräldrar. Domstolen ser det dock inte alltid så, vilket en advokat uttrycker som mycket olyckligt.

Likaså är kontinuitetsprincipen mycket stark hos domstolarna. De flyttar sällan på barn, om det inte finns klara skäl för dem att behöva göra det, såsom när barnet får illa. Den förälder som får bo kvar i parternas tidigare gemensamma bostad har alltså i princip också en garanterad rätt att få barnets faktiska boende.

Hur resonerar ni kring bevisning i dessa mål? Vilken bevisning brukar man använda? Hur ser ni på olika vittnen i en huvudförhandling, såsom vårdnadsutredaren, sakkunniga, närstående respektive barnet? Har ni någon gång nekats av domstolen att höra ett vittne i dessa mål? Av vilken anledning?

En stor del av bevisningen i dessa mål kretsar såklart på olika sätt kring vårdnadsutredningen, när en sådan finns att tillgå. Det kan ibland upplevas som svårt att det inte finns möjlighet att föra bevisning under förberedelsestadiet. Det anses, som tidigare nämnts, att det skulle kunna hjälpa upp ett undermåligt beslutsunderlag som endast består av ett snabbyttrande.

Det varierar i vilken utsträckning man som advokat kallar vårdnadsutredaren som vittne, men det förekommer. Oavsett om utredningen talar till förmån för klienten eller inte kan det, enligt advokaterna, finnas poänger i att få höra utredaren. Antingen för att ytterligare söka understryka styrkan i utredningen eller för att poängtera svagheter i den.

Sakkunniga som har haft mycket kontakt med barnet är självfallet bra att ha som vittnen, exempelvis psykologer från BUP eller liknande. Ibland kan man även låta egna sakkunniga experter granska en vårdnadsutredning som man anser är dåligt underbyggd. Det förekommer, men är dock relativt ovanligt att man som advokat låter genomföra en sådan granskning.

Advokaterna hävdar att de inte längre brukar använda sig av närstående som vittnen. Däremot förekommer det närstående vittnen i rättegångarna, eftersom flera advokater fortfarande kallar dem. Det finns dock en känsla av att det inte brukar vara till fördel för den parten. Rätten ser nämligen ofta skeptiskt på dessa. En advokat säger dock att närstående i vissa fall kan höras om det rör en mycket central och specifik händelse. Annars är det känsligt i och med den nära relationen och trovärdighetsproblematiken som följer utav detta.

Generellt sett är man från samtliga håll mycket försiktig och restriktiv med hörande av barn inför domstol. Om barnen är äldre och har en bestämd vilja kan det möjligtvis vara lämpligt. Det är oerhört svårt att avgöra vad som är ett barns verkliga vilja och vad som är en följd av en förälders påverkan.

Advokaterna har varit med om att domstolen använt sig av andra lösningar när det gäller hörande av barn, än att hålla ett regelrätt vittnesmål. Vid några tillfällen har domstolen inofficiellt låtit höra barnet i samband med förberedelsen. Barnet har då fått följa med till ett förberedsetillfälle.

En advokat berättar att det gått till så att föräldrarna fått lämna salen, barnet fick komma in och sedan talade domaren med barnet, med endast ombuden närvarande. Detta upplevs som verksamt på det sätt att föräldrar i större utsträckning kommer överens efter ett sådant möte, mot bakgrund av vad barnet har berättat, men kanske framförallt för att fokuset har fått ligga på just barnet. Föräldrarna förstår att det är barnets bästa det handlar om och inte den konflikt de har sinsemellan sig.

En annan advokat berättar att vid ett tillfälle under en förberedelse hade domaren själv ett enskilt samtal med ett barn som var under tio år. Alla parter tyckte att det var en bra idé och godkände förfarandet utan invändningar.

Vanligtvis nekar inte domstolen att kalla några vittnen. En anledning till detta kan vara att parter och domare ofta har en omfattande informell kontakt per telefon innan, så parterna vet huruvida ett vittne kommer att tillåtas eller inte redan i förväg.

Barn under 12 år brukar, enligt advokaternas erfarenheter, i princip aldrig tillåtas att vittna inför rätten. I vissa speciella fall har advokaterna ändå begärt att ett barn under 12 år skulle höras. Detta har dock rätten allt som oftast avslagit med hänvisning till att det inte skulle vara förenligt med barnets bästa. Advokaterna upplever att det finns ett starkt generellt motstånd mot att barn skall få höras inför domstolen, även när de är äldre än 12 år.

Hur förhåller man sig till en klient som vill överklaga? Vilken roll spelar beslutsunderlaget här? Hur förhåller man sig till en klient som upprepade gånger vill stämma i dessa typer av mål?

Advokaterna anser att man får göra en utredning inför klienten där man tar ställning till vad man har för underlag och hur chanserna ser ut. Det kan ju, poängterar en advokat, ses som rättsmissbruk om man inte gör en noggrann övervägning innan man tar upp ett mål igen.

Om man skall överklaga måste detta ju ske inom tre veckor från domen, så det kan inte vänta. Det sker inte ofta, säger en advokat, att jag råder en klient som inte är nöjd med tingsrättens domslut att inte överklaga. Dock berättar jag hur jag ser på chansen att vinna framgång i hovrätten. Vad gäller att väcka talan på nytt i samma sak, så bör detta vänta till dess man har sett hur domen fungerar i praktiken. Lämpligen bör man vänta med en ny talan kanske upp till ett år, om det inte är så att förhållandena har blivit sämre för barnet, alltså att nya omständigheter har tillkommit.

Har en utredning nyss utförts, får man hänvisa klienten till detta faktum och att man därför bör vänta på nya omständigheter. Det centrala blir då, huruvida den överenskommelse eller dom parterna har, verkligen följs eller inte och huruvida nya omständigheter tillkommer som kräver ett agerande.

Hur ser ni på den nya vårdnadslagstiftningen ur advokatperspektiv?

Framförallt det tydliggjorda barnperspektivet gör det mer tillfredsställande att jobba som advokat. Det har skett en bra uppstyrning angående vårdnaden. Det är inte längre en självklarhet att gemensam vårdnad alltid är det bästa.

Det råder litet delade meningar om det nya medlingsinstitutet och dess innebörd. Det finns dock en förhoppning om att det ska bli en bra metod för problemlösning i de mest komplicerade fallen.

Ett problem med det nya samarbetsrekvisitet för gemensam vårdnad är, enligt en advokat, att en förälder ensam i princip kan skapa osämja och på så vis effektivt ta bort chansen till gemensam vårdnad. Ett annat problem, som en advokat tar upp som olöst, är hur man skall handskas med gamla polisanmälningar och riskbedömningar kring sådana. Detta finns inte fastslaget och det varierar i alltför stor grad hur riskbedömningarna görs angående sådana.

8 Analys

Analysdelen är indelad i några olika perspektiv varifrån beslutsunderlaget kommer att angripas och diskuteras. Det rör sig bland annat om diskussioner kring s.k. informella beslutsunderlag, utrymmet för barnets bästa, tillräckligheten i underlagen samt förhållandet mellan utredningsansvaret och beslutsunderlag.

Beslutsunderlagets beståndsdelar

Beslutsunderlaget i mål om vårdnad, boende och umgänge varierar från fall till fall såväl i form av omfång som innehåll och kvalitet.

När det gäller *underlaget till de interimistiska besluten* är det endast de upplysningar som socialtjänsten kan tillhandahålla som, vid sidan av parternas egna inlagor, tillåts vara domstolens beslutsunderlag. Socialtjänstens upplysningar är ofta relativt fåordiga och består i praktiken av registerutdrag gällande familjen, under förutsättning att de tidigare har varit i kontakt med myndigheten så att sådan information finns att hämta.

Här bör noteras att i förarbetena till de senaste förändringarna i föräldrabalken föreslogs att huvudregeln skulle bli att socialnämnden skulle föra samtal med såväl föräldrar som barn redan i denna fas. Detta krav ledde dock inte till att någon ändring genomfördes i den slutliga lagstiftningen. Nuvarande lagstiftning stadgar endast att socialtjänsten är skyldig att lämna upplysningar till domstolen i de fall sådan information finns. Några krav på att socialtjänsten bör träffa varken barn eller vuxna för att skaffa sig upplysningar finns dock inte i lagtexten. Lagstiftarnas ambitioner vad det gäller snabbupplysningarnas kvalitet synes därvid i ett tidigare stadium liknat en vante, men slutat som en tumme. Med bakgrund i att det i denna del av processen, förberedelsen, dessutom är förbjudet för parterna att föra in annan bevisning i form av vittnen etc., är underlaget som domaren har att ta ställning till ofta mycket magert.

I de mål som går vidare i processen genomförs inte sällan även en *mer omfattande utredning* av familjens och främst barnets situation. Denna utredning kan röra vårdnad, boende och/ eller umgängesfrågan. En sådan utredning utförs av socialtjänsten på uppmaning av domstolen och kan se ganska olika ut beroende på en mängd faktorer. Det kan röra sig om särskilda önskemål från domaren i målet, utredarens metoder och erfarenheter samt faktorer som är specifika för den berörda familjen. Tidsaspekten är även den viktig att ta i beaktande, eftersom den kan avgöra hur djupgående information utredaren hinner införskaffa till sin utredning. Enligt den nya vårdnadslagstiftningen skall utredaren även avge ett eget förslag till beslut, om det inte är att anse som olämpligt. Detta förslag blir då en del av utredningen och en mycket viktig del av beslutsunderlaget för rättens avgörande.

Om ett mål når *huvudförhandling* förekommer i de flesta fall även någon *annan form av skriftlig eller muntlig bevisning*. Hur omfattande denna är varierar stort från ett mål till ett annat, men i de flesta fall väljer åtminstone någon av parterna att kalla vittnen till förhör inför rätten. I vissa fall kan även andra skriftliga utredningar utöver socialtjänstens utredningar tillföras beslutsunderlaget. Dessa vittnesförhör och andra utredningar bildar då en ytterligare del att lägga till det redan existerande processuella underlaget till beslut/dom. Beslutsunderlaget kan i dessa fall alltså bli betydligt mer omfattande än i de tidigare stegen av processen.

Det har visat sig råda stor divergens dels i antalet och typen av vittnen parterna väljer att kalla till en huvudförhandling och dels i domarnas syn på vittnen som bevismedel i denna typ av mål. I teorin kan det berörda barnet höras inför rätta om det anses inneha mognad och styrka att klara ett sådant förhör. I praktiken förekommer barn nästan aldrig som vittnen. Här verkar särskilt domarna vara ytterst återhållsamma med att tillåta att barnet hörs som vittne, även i de fall där parterna och deras ombud gjort bedömningen att det är lämpligt.

Eftersom ett barn inte själv har någon talerätt i dessa mål, blir därför socialtjänstens utredning i praktiken den enda framkomliga vägen för ett barn att föra fram sin åsikt. Detta ökar ansvarsbördan för socialtjänsten att på ett rättvisande sätt visa ett barns åsikter, vilja och inte enbart stanna vid det som utredaren objektivt anser vara det barnets bästa.

Informellt beslutsunderlag

Beslutsunderlag riskerar att till vissa delar skapas på ett sådant sätt att de inte kan angripas varken rättsligt eller sakligt. Detta sker på flera nivåer i processen, både i utredningsarbetet inom socialtjänsten och under förberedelsen i domstolen, enligt vad som framkommit i intervjumaterialet.

Inledningsvis förekommer detta fenomen i socialtjänstens utredningsarbete. Samarbetssamtalen kan få inverkan på beslutsunderlaget, genom att utredarna enligt egna uppgifter i intervjumaterialet, inte sällan tar in information om föräldrarna från de kollegor som lett dessa samtal. Detta redovisas inte som ett beslutsunderlag, men kan säkerligen få en stor initial påverkan på utredarens inställning till hur föräldrarna samarbetar etc. I klarspråk handlar det alltså om informell påverkan som kan sätta en part i ett sämre utgångsläge redan innan denne träffat utredarna första gången.

Informella intervjuer med barn och åsikter från barn kan finnas med i vårdnadsutredarens såväl som domarens egentliga beslutsunderlag. De redovisas dock inte öppet i utredningen eller domskälen, enligt uppgift av hänsyn till främst barnet.

Utredarna berättade att det händer att barn har bestämda viljor angående vissa saker, men att utredaren ibland anser att det skulle kunna vara till

skada för barnets relation till föräldrarna om denna vilja framkom svart på vitt i utredningen. I dessa situationer brukar man istället försöka inkludera denna vilja i ett mer objektivet resonemang som man som utredare för angående barnets bästa. Det framkommer alltså inte uttryckligen hur hela bakgrunden till resonemanget om barnets bästa i utredningen i verkligheten sett ut.

I intervjumaterialet framkom också att advokaterna hade varit med om olika fall där domare genomfört någon form av informellt förhör med ett barn utom huvudförhandling. Sådana förhör har även diskuterats av Justitieombudsmannen. Då gällde det fall där en domare i mål om vårdnad, boende och umgänge genomfört förhör med barn utom huvudförhandling. Domarens handlande i de specifika fallen kritiserades av Justitieombudsmannen, men frågan i sig ansågs som relevant att utredas ytterligare, eftersom det skulle kunna vara värdefullt att i just mål om vårdnad, boende och umgänge kunna genomföra någon form av vittnesförhör även före huvudförhandling.

Ett annat mer allmänt dilemma rörande informellt beslutsunderlag är värderingen av detta. Vid sidan av fastställda regler sker givetvis en värdering utifrån utredares och rättens ledamöters egna erfarenheter och åsikter. Dessa förekommer inte i några protokoll, trots att de spelar en avgörande roll för beslut och domslut.

Här är det även givande att anta ett genusperspektiv. I flera av intervjusvaren samt även i vissa förarbeten både påvisas och problematiseras att det hos beslutsfattare på alla nivåer sannolikt finns djupt rotade föreställningar om könsroller och deras betydelse för föräldraskapet. En advokat ger uttryck för att utredare och domare i dessa ärenden generellt sett nedvärderar pappor som föräldrar och att detta tyvärr får sin olyckligaste påverkan på pappor som levt i de mest jämställda förhållandena. På flera ställen i arbetet finns även uttryck för att kvinnor generellt sett anses vara bättre lämpade som vårdnadshavare för yngre barn. Även om det fortfarande är en realitet att det är mammorna i Sverige som tar ut majoriteten av föräldraledigheten är detta *inte* gällande för alla familjer. Trots detta verkar statistiken och den konservativa synen på föräldraskapet ofta verka fullt ut på socialförvaltningar och i rättssalar. Allt tal om att man säger sig se enskilt på varje barn och familj utifrån ett In casu- perspektiv är därmed kanske inte helt sant. Detta tenderar att föra med sig ett generellt missgynnande av pappor som föräldrar. Därmed riskerar också det svenska samhällets mål om ökad jämställdhet mellan könen, delat föräldraansvar och barnens bästa att drabbas hårt.

Domstolens delegering av utredningsansvaret

Socialtjänsten får ett mycket stort ansvar för såväl beslutsunderlag som domstolens utredningsansvar, i och med att ansvaret i princip delegeras till dem och domstolen inte har några alternativa vägar att inhämta s.k. säker och objektiv information om barnet och föräldrarna. Ett stort ansvar gäller

här avvägningen mellan å ena sidan öppenhet och insyn i utredningen och utformandet av beslutsunderlag och å andra sidan säkrandet av barnets bästa i underlaget.

När det gäller domarens arbete råder alltså idag ett förbud mot förhör med vittnen innan huvudförhandling. Detta betyder att domstolen helt måste förlita sig på socialtjänstens samtal med inblandade parter och barnet. Därför är det av yttersta vikt för en rättvis utredning och rättssäkra beslutsunderlag, att såväl socialtjänstens utredare som domstolens domare gör sitt yttersta för att medvetet förhålla sig till hur de insamlar information och kunskap om fallet. Alla personer i en sådan maktposition måste ha en självkritisk hållning gentemot vad man som myndighetsperson och privatperson kan inneha för fördomar och inställningar till olika företeelser. Ett sådant öppet och vaket medvetande leder sannolikt till fördjupad kunskap och nya insikter, vilket bör vara av godo för allt utredningsarbete och de beslutsunderlag och beslut som det utmynnar i.

Den nya lagstiftningen klargör å ena sidan att domare kan välja att avstå från att fatta ett interimistiskt beslut. Å andra sidan uppmanas socialtjänsten i propositionen att utöka snabbupplysningarna till att inkludera samtal med både barn och föräldrar. Något direkt införande av en regel i föräldrabalken skedde dock aldrig. I brist på andra processuella möjligheter, kunde sådan lagstiftning ha varit ett steg mot att trots allt skapa ett säkrare beslutsunderlag även för de svåra interimistiska besluten. I nuläget tvingas man förlita sig på att socialtjänsten och domstolen, trots avsaknaden av tvingande regler, vinnlägger sig om att snabbupplysningarna får erforderlig kvalitet. Det torde nämligen leda till en klar förbättring om barnet åtminstone får en möjlighet att uttala sig även i detta skede, eftersom detta till synes tillfälliga beslut, kan komma att få såväl ihållande som drastiska påföljder för barnets liv. När barnet intervjuas under snabbupplysningarna är det dock, som en utredare påpekar, mycket viktigt att man inte behandlar dessa samtal som vuxensamtal utan lägger upp och anpassar dem efter barnet.

Man måste dock framföra en viss skepsis mot denna ”valfrihet” för domarna som anses finnas angående de interimistiska besluten, i allmänhet torde många ärenden faktiskt kräva någon form av tillfälligt avgörande. En annan viktig fråga, vilken jag kommer att återkomma till, är om det kanske vore bättre att generellt inta ståndpunkten att det i praktiken ofta är nödvändigt att fatta dessa interimistiska beslut. Då kan fokus istället få ligga på att förbättra underlaget till dessa beslut, genom att exempelvis styra upp regelverket och kanske rent utav tillåta vittnesbevisning i förberedelsestadiet i dessa mål. Låt mig återkomma till denna diskussion senare.

För att här knyta samman resonemangen för ett ögonblick. Är det verkligen möjligt att erhålla en äkta öppenhet och insyn i beslutsprocessen i dessa mål, med ovanstående i åtanke? Ur rättssäkerhets- och objektivitetssynpunkt finns här vissa potentiella problem. Ett faktum är att olika instanser ibland gör helt motstående tolkningar utifrån samma beslutsunderlag och det kan givetvis ha sin förklaring i det stora utrymmet för informellt beslutsunderlag

som trots allt finns i dessa utredningar. Samtidigt redovisas att åtminstone vissa av dessa ageranden görs utifrån ett skydd av barnets bästa, vilket är det övergripande skyddsobjektet i dessa mål. Som tidigare nämnts läggs här ett mycket stort ansvar på enskilda myndighetspersoner och det får inte leda till en situation där man utan större övervägningar och självrannsakan skalar bort viktig bakgrundsinformation i en utredning med hänvisning till barnets bästa. Avvägningarna kan säkerligen många gånger vara svåra, men det är ett faktum man inte kan undkomma och dessa svårigheter bör därför i allmänhet istället redovisas tydligt och klart.

Beslutsunderlaget och barnets bästa

Principen om barnets bästa skall enligt föräldrabalken ha en avgörande roll i alla ärenden som rör barn. Alla beslutsunderlag, vare sig det rör sig om utredningar, sakkunnigutlåtanden, partsutsagor eller andra vittnen brukar också ha det gemensamt att de hänvisar till vad som är barnets bästa.

Problemet är alltså inte att en diskussion om barnets bästa saknas i underlag eller beslut, utan att dess innebörd både är svår att förutsäga från fall till fall samt att olika instanser kan stå för mycket olika tolkningar av denna centrala princip. Detta har självfallet sin bakgrund i det faktum att det inte finns en fastslagen definition i lagtext eller förarbeten samt att det är ett område som ständigt debatteras i doktrin. Vad lagtexten säger är att det är till barnets bästa att barnet har en god och nära kontakt med båda sina föräldrar. Undantag finns sedan i form av olika riskbedömningar kring detta. Numera poängteras dessutom i förarbetena att det inte finns någon presumtion varken för eller emot gemensam vårdnad.

De nya vårdnadsreglerna har infört samarbetsförmåga mellan föräldrarna som ett absolut kriterium för gemensamt vårdnadsansvar, i alla fall i frågor som direkt rör barnet. Det har tidigare anförts kritik mot att man genom vårdnadsreformen 1998 slopade kravet på samförstånd föräldrar emellan och istället endast införde kravet att inte *båda* föräldrarna motsätter sig gemensam vårdnad. En farhåga påtalades i kritiken mot den förra lagstiftningen, nämligen att gemensamt vårdnadsansvar gavs en större betydelse än enighet och samförstånd mellan föräldrarna.²¹⁹

Har detta nu förändrats i grunden i och med de nya vårdnadsreglerna och deras krav på föräldrars samarbetsförmåga? Finns problemet fortfarande kvar? Som med de flesta reformer så finns det en baksida. Det kan hända att det nu läggs ett onödigt högt krav på föräldrarna just vad det gäller samarbete, gränsdragningen mellan vad som är acceptabelt och inte, måste kanske styras upp av praxis. Förarbetena poängterar att det är samarbete i frågor som rör *barnet* som är det avgörande. Det kanske kan hjälpa domstolarna i bedömningarna. Man kan dock fråga sig om inte de flesta konflikter mellan två föräldrar i slutändan, oavsett hur långt från barnens värld de från början ligger, riskerar att drabba även barnet. Vilka krav sätter

²¹⁹ Bl.a. Singer A., 2000, s. 461.

således denna nya regel på domstolarna? Sannolikt riskerar domstolens utredningsansvar att i större utsträckning fokusera på föräldrarnas samarbete, kanske på bekostnad av en helhetsbild av omständigheterna. Det kan å andra sidan bli givande för domstolen att som nu tvingas kontrollera hur väl ett samarbete faktiskt fungerar i realiteten och det särskilt ur ett barnperspektiv.

Det har gjorts försök att i praxis fastställa vissa ramar för principen barnets bästa som ska kunna accepteras som mer allmängiltiga. Det har framförallt rört sig om den kontinuitetsprincip som tidigare tagits upp. Till denna princip har man försökt knyta vissa element som skall vara att se som barnets bästa i de flesta situationer, exempelvis att syskon mår bäst av att få växa upp tillsammans. Den största betoningen i praxis ligger dock på att varje enskilt fall är unikt och skall bedömas därefter, varför ovanstående tolkningar av barnets bästa ändå kan få stryka på foten.

Kontinuitetsprincipen är även aktuell när det gäller barnets boende. Det har nämnts i doktrinen att tvisterna om barnets boende har blivit vanligare efter 1998 års lagstiftning, då barns boende tilläts avgöras av domstol. Kanske ses boendet som en enklare väg att gå, eftersom boendet ur ett barnets bästa-perspektiv i viss mån kan bero på något andra element än när det gäller de specifika vårdnadsfrågorna. När det gäller boendet är den ovan nämnda kontinuitetstanken mycket stark, man flyttar ogärna på ett barn som rotat sig väl på en plats. Den förälder som bor med barnet på denna plats får därmed en nästintill automatisk fördel även ur vårdnadssynpunkt, även om det inte var den initiala tanken. Andra aspekter som domstolarna värderar gällande barns boende är deras tillgång till sociala kontakter, skola, fritidsaktiviteter, syskon etc. En förälder som exempelvis bor en bit utanför ett samhälle kan här tänkas få en nackdel gentemot en förälder som bor centralt. En rimlig förhoppning är dock att domstolen ser till helhetssituationen även vad det gäller boendet ur ett barnperspektiv.

Man talar om riskerna som finns ur ett barnets bästa-perspektiv om vissa synpunkter blir alltför tydliga i utredningen eller domen, eftersom dessa meningar alltid kommer att finnas kvar. Därför bör utredare och domare också tänka sig för i sina formuleringar och avhålla sig från att ta med onödigt smutskastande mellan föräldrarna, när detta inte har direkt betydelse för domslutet.

Sammanfattningsvis är förutsebarheten vad det gäller barnets bästa i praktiken oerhört begränsad, särskilt i fall där ingen av föräldrarna står för något slags riskbeteende. Detta är självfallet problematiskt för parterna och deras ombud, i och med att barnets bästa i praktiken har kommit att bli domstolens centrala beslutskriterium. Ett beslutskriterium som, vilket tidigare konstaterats, saknar en klar definition.

Beslutsunderlagets tillräcklighet

Det är inte alldeles lätt att besvara frågan huruvida beslutsunderlagen generellt sett är att anse som tillräckliga, eftersom de i så stor utsträckning varierar till både storlek, innehåll och kvalitet. Vad man dock kan sluta sig till med säkerhet är att bedömningarna utifrån dessa underlag ofta blir svåra att genomföra. Många gånger är det trots allt till största delen andrahandsuppgifter som rätten har att ta ställning till, särskilt vad det gäller barnets roll i underlaget eftersom de, som nämnts, i princip aldrig hörs inför rätten.

Beslutsunderlaget till de interimistiska besluten är som ovan nämnts de som utmärker sig som de allra mest fåordiga. Detta beror självfallet på att dessa underlag inte genomgått en hel process och att ingen djupgående utredning av barnets situation, vilja etc. har gjorts i detta läge. Man bör dock ha i åtanke att de interimistiska besluten ofta har en stor normerande kraft för den resterande processen, särskilt eftersom kontinuitetstanken är så starkt utvecklad inom detta rättsområde. Tidsaspekten i kombination med denna kontinuitetsprincip får ofta en central roll här, eftersom det kan ta lång tid från det att ett interimistiskt beslut tagits av en domare till det att det finns ett avgörande som är tänkt att gälla för längre tid. Därav blir detta första, tillfälliga beslut många gånger bestämmande även för det slutgiltiga avgörandet. Detta är självfallet en sanning med modifikation, eftersom en större och senare genomförd utredning innan en huvudförhandling kan generera ny information vilken sätter allt på ända av andra anledningar.

Det råder dock ingen tvekan om att när det finns en fullgod utredning för rätten att tillgå får den i princip alltid en särställning i beslutsunderlaget. Utredarna är ofta de enda utomstående som träffat alla inblandade parter, inklusive barnet, och de åsikter som utredarna ventilerar i utredningen tenderar därför att bli även rättens. En trolig utveckling är att detta kommer att få än större genomslag i praktiken i och med de nya reglerna och deras uppmaning till utredarna att lämna beslutsförslag. Förhoppningsvis för detta även med sig det goda att utredarna i något större utsträckning vinnlägger sig om att göra en utredning som på ett väl underbyggt sätt visar varför detta, deras förslag till beslut, är det rätta att fatta.

Problem med beslutsunderlaget

Problemen med beslutsunderlaget är främst att det inte alltid är ett så omfattande och kvalitativt djupgående underlag som skulle behövas, för att rättssäkert kunna fatta beslut i frågor om vårdnad, boende och umgänge. Detta har sin bakgrund i den centrala och avgörande position som socialtjänstens upplysningar och utredningar har i beslutsunderlaget. Är en sådan utredning tillfredsställande, förlitar sig domstolen i mycket stor utsträckning på denna och ser därmed också sitt utredningsansvar som i princip avslutat.

För att utredningen skall vara tillfredsställande krävs att alla aspekter av barnets situation och den aktuella problematiken är grundligt undersökt genom ett flertal samtal och besök hos alla parter. Andra personer som är involverade i barnets liv bör också höras, så att utredaren och domstolen har givits en så bred bild som möjligt av omständigheterna. En metod för redovisning som verkar vara allt vanligare är att en konsekvensbeskrivning görs av utredarna för att sammanställa och redovisa resultaten i relation till de olika alternativ till beslut som man står inför.

Tidsaspekten, utredarnas erfarenhet och kompetens, domarnas erfarenhet och kompetens samt intresset för dessa frågor är alla faktorer vilka kan få påverkan på beslutsunderlaget och utredningens totala kvalitet och säkerhet. Ingen av dessa påverkansfaktorer finns egentligen reglerade i nuläget. Den enda lagstiftning som på något sätt berör detta är regeln att mål om vårdnad, boende och umgänge inte får dömas av andra än lagfarna domare, även om det inte nödvändigtvis säger något om vilken erfarenhet som en domare har för den här typen av frågor. Erfarenhetsbegreppet är tveeggat på så vis att erfarenhet givetvis ofta är mycket positivt och användbart i dessa mål, men att det även kan vara ett riskmoment när det kommer till personliga erfarenheter och fördomar. Det är alltså ytterligare en anledning att som beslutsfattare ägna sig åt ett visst mått av självvranssakan med syftet att visa ansvar för utredning och beslut som fattas utifrån den.

Beslutsunderlaget i relation till domstolens utredningsansvar

Domstolens utredningsansvar i mål om vårdnad, boende och umgänge är särskilt lagstadgat i föräldrabalken, där det står att frågor i dessa mål skall bli *tillbörligt utredda*.

Vilka specifika krav detta stadgande ställer på domstolen i praktiken är svårt att avgöra. Vad man åtminstone kan sluta sig till angående dess innebörd är att domstolen måste ge socialtjänsten i den berörda kommunen möjlighet lämna eventuella upplysningar av betydelse för ärendet. Vad det gäller de interimistiska besluten sträcker sig domstolens utredningsansvar inte längre än till denna kontakt med socialtjänsten.

Om domstolen anser att den behöver ytterligare utredning för att kunna fatta beslut och avgöra ett mål, kan socialtjänsten uppmanas att utföra en utredning om vårdnad, boende och/eller umgänge. Här har domstolen även möjlighet att ange riktlinjer för utredningsarbetet. Det är dock upp till domstolen själv att avgöra hur långt man anser att utredningsansvaret sträcker sig. Större utredningar skall inte beslutas slentrianmässigt, utan endast när domstolen anser att det är nödvändigt för att kunna avgöra tvisten. Utredningsskyldigheten innebär i princip att frågorna om vårdnad, boende och/eller umgänge skall vara tillräckligt utredda för att domaren skall ha fog att anse att resultatet av utredningen blir förenligt med barnets bästa.

Det övergripande och slutliga ansvaret för utredningen av vad som är barnets bästa ligger alltså uteslutande på domstolen. De domare som intervjuades verkar tolka sitt utredningsansvar mer i termer av att de har ansvar att initiera utredningar, än att de ansvarar för att utredningarnas innehåll är tillräckligt kvalitativt. Där verkar man i princip helt förlita sig på att socialtjänsten gör vad den ska. Kanske är detta ett gott exempel på tillit och respekt mellan myndigheter, men det kan lika gärna tolkas som ett mått av naivitet och brist på ansvarstagande.

Lagstiftaren har lagt ett stort ansvar på domstolarna genom att inte precisera utredningsansvaret i större utsträckning. Samtidigt kan man se det som att man givit domstolen välbehövlig flexibilitet och en möjlighet att anpassa utredningen efter varje enskilt fall, vilket betonas är grundläggande i den här typen av ärenden. Ett sätt att från domstolens sida visa sitt ansvar är att tydligt redovisa vilken utredning man har haft att tillgå i målet och varför man har nöjt sig med denna eller varför man har valt att ta in kompletterande utredning.

Frågan är huruvida domstolarna i praktiken tar till sig det stora ansvar man fått lagt på sina axlar. Det är sällan som domstolarna aktivt agerar för att inhämta mer utredning än vad som är absolut nödvändigt och det händer också att vittnen avvisas utan att de hörts inför domstolen. Som man kan avläsa ur mitt intervjumaterial upplever domarna dessa mål som problematiska och man ser i allmänhet helst att de kan avgöras innan huvudförhandling. Detta är en målsättning som understöds av lagstiftarna genom införandena av institut som samarbetsamtal och medling under processen i domstolen.

Vad man egentligen kan vända sig emot angående bruket av sådana medel är den långa tidsutdräkten detta innebär för alla inblandade parter, särskilt barnet. Å andra sidan kan det leda till en bättre lösning i förlängningen, om parterna kan enas utan domstolens beslutsfattande. Detta faktum kan dock bara gälla när det blir en hållbar kompromiss som *inte* leder till uppenbara förbiseenden och nya stämningsansökningar.

Medling och överenskommelser i all ära men det är också lätt att känna den smygande känslan av att det också är en utväg för en domstol. Detta är ju enligt domarna själva mål vilka allmänt ses som svåra att avgöra genom dom. Anledningen bakom denna åsikt kan bara spekuleras i, men visst är det svårare när man i skrift måste redovisa för sitt utredningsansvar och motivera sitt beslut i förhållande till beslutsunderlaget. När parterna en överenskommelse behöver domstolen ”bara” kontrollera verkställighet och att överenskommelsen inte alldeles uppenbart strider mot principen om barnets bästa.

Beslutsunderlaget ur bevisprövningssynpunkt

Processen igenom är det principen om barnets bästa som skall vara riktmärke, så även i bevisprövningen. Eftersom begreppet barnets bästa inte innehar några absoluta bedömningskriterier är domstolen hänvisad till att i varje enskilt fall göra en helhetsbedömning. Vad domstolen väljer att ställa upp som beviskrav för att säkra att beslutsunderlaget är tillräckligt riskerar att variera i samma utsträckning som bedömningen av vad som är barnets bästa. Beviskravet hänger samman med variationerna i de enskilda barnens situation och behov.

Det är viktigt att domaren inte tillåter sig att i ett tidigt skede av processen göra sig en alltför klar bild av utgången av målet. Varje bevis skall värderas enskilt trots att det är en sammanvägning av de enskilda bevisen som sedan får mätas emot det beviskrav som ställts upp. Att som en av domarna i intervjumaterialet nästintill stoltsera med att man som domare snabbt skapar sig en klar bild av parterna och målet redan i förberedelsestadiet är ett mycket tveksamt agerande, eftersom det sannolikt drabbar en av parterna med en osynlig och i princip omöjlig bevisbörda.

För att kunna genomföra en rättvis bevisvärdering i dessa mål är det av yttersta vikt att domstolen fullföljt sitt utredningsansvar och därmed har lyckats samla ett tillförlitligt beslutsunderlag att utgå från i sin bedömning. Det är en stor utmaning att göra en bevisvärdering som kan redovisa dels att man har ett tillförlitligt beslutsunderlag och dels att man bedömt barnets bästa utifrån de specifika omständigheterna i det förevarande målet.

9 Slutsatser

Principen om barnets bästa, vilken tjänar som riktmärke för all utredning och alla beslut i dessa processer, måste tillåtas ett stort mått av flexibilitet i syfte att säkerställa det enskilda barnets bästa. I dagsläget skiljer sig dock tolkningarna av vad som är att anse som barnets bästa på ett sätt som gränsar till absurdum. Det går praktiskt taget att finna stöd enligt principen barnets bästa för de flesta resultat, utan att utredare och domstol behöver föra något längre resonemang om hur man nått denna slutsats. Beslutsunderlag i mål om vårdnad, boende och umgänge, är enligt min mening ofta alltför varierande, vilket drabbar beslutens förutsebarhet i en utsträckning som inte är godtagbar ur rättssäkerhetssynpunkt.

Domstolens utredningsansvar i dessa mål är lagstadgat, alla ärenden om vårdnad, boende och umgänge skall alltså få en tillbörlig utredning. Min slutsats är att så i realiteten inte alltid sker. Den allmänna domstols-tolkningen verkar sluta sig till att utredningsansvaret är tillbörligt uppfyllt efter att man bett socialtjänsten att utföra en utredning. Frågan om själva utredningens innehåll sedan håller tillbörlig kvalitet diskuteras alltför sällan av domstolen. När detta inte sker, brister man enligt mig i sitt utredningsansvar. Ett önskemål vore att det istället skapades en praxis där domstolen alltid är tvungen att i sina domskäl visa att utredningen till sitt innehåll och kvalitet är tillbörlig och på vilket sätt. På så vis har man som domstol ett tydligt incitament att visa äkta ansvar för utredning och beslut. Jag anser vidare att det är centralt att omfattning och kvalitet i beslutsunderlagen till snabbupplysningarna höjs. Min förhoppning är att de krav på samtal med föräldrar och barn som diskuterats i förarbetena faktiskt genomförs i praktiken. På så vis får både föräldrar och barn chans att uttala sig redan på detta första, men ofta viktiga stadiet av processen.

I den diskussion som förts kring ett eventuellt tillåtande av vittnesförhör i samband med förberedelsestadiet i mål om vårdnad, boende och umgänge, ställer jag mig positiv. Min slutsats är att de interimistiska besluten har visat sig besitta en sådan normerande kraft för processen att beslutsunderlaget i denna del måste tillåtas bli bredare och mer kvalitativt. Ur utredningssynpunkt tror jag också att det kommer att kännas säkrare för en ensam domare att fatta ett viktigt beslut utifrån förhör han själv har haft möjlighet att hålla. Hur väl formulerad en upplysning än är, så handlar det trots allt ändå om kortfattad andrahandsinformation. Detta bryter även mot den rättsliga principen att det bästa bevismedlet bör användas.

Sammanfattningsvis anser jag det som centralt att myndighetsutövare i dessa mål ägnar sig åt självkravet och ett vaket och kritiskt ifrågasättande av underlagets kvalitet, sitt eget ansvar och inte minst viktigt av sin egen roll för utredningen. Om så tilläts ske skulle vi få domar och beslut som på allvar kan sägas vara både rättssäkra och till barnets bästa.

Käll- och litteraturförteckning

Offentligt tryck

SOU 1979:63, Barnens rätt- om föräldraansvar m.m.
SOU 1995:79, Vårdnad, boende och umgänge
SOU 2005:43, Vårdnad, boende och umgänge- barnets bästa- föräldrars ansvar

Ds 1999:57, Gemensam vårdnad för ogifta föräldrar

Prop. 1981/82:168, Om vårdnad och umgänge m.m.
Prop. 1986/87:89, Om ett reformerat tingsrättsförfarande
Prop. 1990/91:8, Om vårdnad och umgänge
Prop. 1994/95:224, Barns rätt att komma till tals
Prop. 1997/98:7, Vårdnad, boende och umgänge
Prop. 1999/00:26, Effektivisering av förfarandet i allmän domstol
Prop. 2005/06:99, Nya vårdnadsregler

Litteratur

Dahlstrand Lotta, Barns deltagande i familjerättsliga processer (avh.), Juridiska fakulteten, Uppsala universitet, Uppsala, 2004.

Diesen Christian, Utevarohandläggning och bevisprövning i brottmål (avh.), Juristförlaget, Stockholms universitet, Stockholm, 1993.

Ekelöf Per Olof och Boman Robert, Rättegång IV, 6 uppl., Norstedts juridik, Stockholm, 1992.

Emtestam Gösta och Svensson Agnetha, Vårdnads-, boende- och umgängesutredningar, Norstedts Juridik, Stockholm, 2005.

Ewerlöf Göran, Sverne Tor, Singer Anna, Barnets bästa- om föräldrars och samhällets ansvar, 5 uppl., Norstedts Juridik, Stockholm, 2004.

Fitger Peter och Mellqvist Mikael, Domstolsprocessen- en kommentar till rättegångsbalken, 2 uppl., Norstedts Juridik, Stockholm, 2002.

Fitger Peter och Renfors Cecilia, Processrätt II, RB kap. 35-59, Sveriges Rikes Lag - Lagbokscommentaren, Norstedts Juridik, Stockholm, 2000.

Lindell Bengt, Civilprocessen, 2 uppl., Iustus förlag, Uppsala, 2003.

Mattsson Titti, Barnet och rättsprocessen (avh.), Juristförlaget i Lund, Lund, 2002.

Saldéen Åke, Barn- och föräldrarätt, 5 uppl., Iustus förlag, Uppsala, 2005.

Schiratzki Johanna, Barnrättens grunder, 2 uppl., Studentlitteratur, Lund, 2005.

Schiratzki Johanna, Vårdnad och vårdnadstvister, Norstedts Juridik, Stockholm, 1997.

Singer Anna, Föräldraskap i rättslig belysning (avh.), Iustus förlag, Uppsala, 2000.

Sjösten Mats, Vårdnad, boende och umgänge, 2 uppl., Norstedts Juridik, Stockholm, 2003.

Wennergren Bertil, Förvaltningsprocesslagen m.m. - en kommentar, 4 uppl., Norstedts Juridik, Stockholm, 2001.

Artiklar

Heuman Lars, tidskriften Advokaten, 1986.

Iverus Isabella, Flera chanser att lösa tvister före domstol, Svenska Dagbladet (SVD), 2 november 2005, www.svd.se

Övrigt

Barnombudsmannens rapport BR 2004:6, Upp till 18- fakta om barn och ungdom. www.bo.se

Barn och deras familjer 2004, Statistiska Centralbyrån SCB, (demografiska rapporter 2005:2). www.scb.se

Familjerätt 2005, Socialstyrelsen. www.socialstyrelsen.se

Justitieombudsmannens ämbetsberättelse för år 2000/01 samt 2005/06. www.jo.se

Karnov 2006, Göran Ewerlöfs kommentar till föräldrabalken 6 kapitel 15a § (SFS 2006:458) samt Peter Borgströms kommentar till rättegångsbalken 35 kapitel 4 § (SFS 1942:740).

Socialstyrelsens allmänna råd om handläggning av vissa frågor om vårdnad, boende och umgänge, SOSFS 2003:14. www.socialstyrelsen.se

Socialstyrelsens broschyr: Att skiljas när man har barn, 2006.